

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Lenka Jiroušková

**Retrospektivní pohled dospělých dětí na rozvod
rodičů**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: PhDr. Miloslava Turková, CSc.

Praha 2015

Autorka práce: **Lenka Jiroušková**

Vedoucí práce: **PhDr. Miloslava Turková, CSc.**

Oponent práce:

Datum obhajoby:

Hodnocení:

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 05. 01. 2015

.....
Podpis

Poděkování

Děkuji vedoucí bakalářské práce PhDr. Miloslavě Turkové, CSc. za její cenné rady, odborné vedení a ochotu při zpracování této práce. Dále děkuji všem informátorům, kteří mi poskytli osobní rozhovory, bez nichž by nemohla být tato práce realizována.

Obsah

1.	ÚVOD	1
2.	MANŽELSTVÍ	3
2.1	Manželství podle statistik ČSÚ	3
3.	RODINA	5
3.1	Definice a funkce	5
3.2	Historický exkurz do vývoje rodinného života	5
3.3	Význam instituce rodiny pro společnost	8
4.	RODIČOVSTVÍ	9
5.	ROZVOD	10
5.1	Rozvod podle NOZ	10
5.2	Rozvodovost podle statistik ČSÚ	11
5.3	Rozvod z teoretického hlediska	11
5.4	Vnímání rozvodu u současných mladých	12
5.5	Prožívání (po)rozvodové situace u dětí	13
5.6	Rozvod – standard postmoderní doby	15
5.7	Porozvodová péče o dítě	17
5.8	Společenské stigma matky samoživitelky a otce samoživitele	18
5.9	Genderová identifikace dítěte	18
5.10	Společná a střídavá péče o dítě	19
5.11	Akceptace nového rodiče	21
6.	METODOLOGIE	22
6.1	Cíle práce	22
6.2	Sběr dat	22
6.2.1	Okruhy otázek	24
6.3	Výběr informátorů a jejich charakteristika	25
6.4	Analýza sesbíraných dat	28
6.5	Etika realizovaného výzkumu	28
7.	ANALÝZA VÝZKUMEM ZÍSKANÝCH DAT	30
8.	ZÁVĚR	47
9.	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	49

1. ÚVOD

V současné postmoderní společnosti lze sledovat nový demografický trend stále se zvyšujícího věku vstupu do prvního manželství a vysoké míry rozvodovosti pohybující se kolem 50 % ze všech uzavřených sňatků. Jedná se o fenomén spjatý s posunem postoje vůči manželství související s preferencemi současných mladých lidí, potenciálních novomanželů. Prioritou dnes už není co nejdříve si najít zaměstnání (nejlépe dlouhodobé), co nejdříve se provdat, založit rodinu a v těchto stavech pokud možno setrvat.

Současní mladí dospělí nastupují z velké části po střední škole na vysokou školu – primárně za účelem lepšího uplatnění na trhu práce (kde už je minimálně bakalářský titul brán jako standard), a také kvůli prodloužení si bezstarostného studijního mládí. Po dokončení vysoké školy většinou necítí potřebu se usadit, a proto často vycestovávají do zahraničí, a teprve až po návratu začínají uvažovat nad stálým partnerem s možným výhledem sňatku. A stejně bezstarostně většinou pohlíží na rozvod – když páru soužití v manželství nastanou nějaké problémy, je rozvod nejjednodušším řešením.

S rozvodem, který je v současnosti běžnou praxí, však souvisí jedna zásadní otázka, a to jak se zkušenost s rozvodem manželství rodičů odrazí na jejich dětech¹ a jaký má podle těchto dětí ona zkušenost dopad na jejich dospělý život.

Základním cílem předkládané bakalářské práce bylo u souboru informátorů zjistit, jak reflektují zkušenost s rozvodem rodičů dnes již dospělí jedinci, kteří jsou v současnosti sami ve věku, kdy mohou zakládat rodiny. Zajímalo mě především to, jestli existují nějaké (pokud ano, jaké) zásadní negativní dopady rozvodu, a jestli (a jak) tato osobní zkušenost poznamenala jejich dospělý život a partnerské soužití.

Práce je rozdělena na dvě části – teoretickou a praktickou. Účelem první části bylo představení základních pojmů rodina, manželství, rodičovství a rozvod tak, abych s pomocí odborné literatury, jejíž seznam uvádím v seznamu použité literatury na konci této práce, připravila východiska pro druhou část práce, která zpracovává vlastní téma retrospektivního pohledu dětí na rozvod rodičů pomocí kvalitativní analýzy výpovědí jednotlivých informátorů, kteří mají sami osobní zkušenost s rozvodem svých rodičů.

První kapitola této bakalářské práce je věnována tématu manželství, kde jsou mimo jiné uvedeny aktuální statistiky sňatečnosti zveřejněné Českým statistickým úřadem. Dále zde

¹ ČSÚ uvádí v publikaci Vývoj obyvatelstva České republiky 2013 vydané dne 11. 9. 2014, že v roce 2013 zažilo v ČR rozvod 24 335 dětí

navazují definicí rodiny, její funkcí, popisem historického vývoje a významem instituce rodiny pro společnost. Před samotným elementárním tématem rozvodu je popsáno téma rodičovství, jelikož až to ustavuje rodinu a jako takové vlastně až ono dává základ případným problémům u dětí, je-li manželství rodičů nefunkční.

Poslední oblast teoretické části je potom věnována hlavnímu tématu – rozvodu. Rozvod jsem nejprve vymezila právně, teoreticky a opět uvedla nejaktuálnější statistická data rozvodovosti a následně téma popsala z hlediska dnešních mladých dospělých - jak smýšlejí o rozvodech, respektive o manželství; popsala jsem, s jakými problémy se mohou potýkat děti z rozvodem „postižených“ rodin a jaké je možné porozvodové uspořádání.

V praktické části bakalářské práce jsem se soustředila na nejzásadnější problémové roviny související s rozvodem rodičů reflektované souborem dnes již dospělých informátorů, se kterými jsem vedla rozhovory, a na to, jestli je tato osobní zkušenost ovlivnila do současného partnerského života. V rámci výzkumu jsem se soustředila na následující problémové roviny:

- věku dítěte,
- změny prostředí,
- neshod rodičů,
- informovanosti,
- reflexe problémů po rozvodu,
- finanční,
- chybějícího vzoru v rodině,
- porozvodového uspořádání,
- nového partnera rodiče,
- názoru na rozvod a
- navazování partnerských vztahů.

V průběhu rešerše odborné literatury jsem se seznámila s bakalářskou prací s názvem Rozvod rodičů a partnerské vztahy dětí, která se soustředila na podobnou tematiku percepce rozvodu rodičů a možných dopadů rozvodu na partnerské soužití dětí z rozvedených rodin. Autorka však téma pojala z hlediska vývojového období adolescence u dětí z rozvedených rodin. Můj cíl se zásadně liší právě zaměřením na jinou cílovou skupinu informátorů, a sice dětí, které byly v období rozvodu rodičů ve věku do patnáctého roku života, tedy před obdobím adolescence, mladé dospělosti. V závěru jsem stručně shrnula, zda se výsledky výše uvedené závěrečné práce shodují s výsledky, kterých jsem se dobrala já, i když byly oba výzkumy zaměřeny na jinou věkovou skupinu dětí.

2. MANŽELSTVÍ

Sociologický slovník definuje manželství jako „právní vztah zavazující muže a ženu ke společnému životu.“² Jedná se o společensky akceptovaný sexuální svazek muže a ženy, který příbuzensky propojuje dvě rodiny a dává základ nové nukleární rodině novomanželů narozením dítěte.

Zákony západní moderní společnosti připouštějí pouze manželství monogamní, tedy sňatek jednoho muže nebo jedné ženy s jedním manželským partnerem, ovšem „s vyšší mírou tolerance k rozvodu a uzavření nového manželství.“³ Díky rozšířené praxi rozvodů můžeme mluvit v souvislosti se západní společností o sériové monogamii, což znamená, že „jedinec může za život vystřídat několik manželských partnerů, ale nesmí je mít současně.“⁴

Tato vysoká nestabilita manželství je důsledkem historického vývoje rodinného života naznačeného výše: emancipace žen, ztráty vlivu rozšířené rodiny v důsledku neolokality postmoderních manželství, společenské a právní tolerance rozvodů a sňatků uzavíraných na základě zamilovanosti.

2.1 Manželství podle statistik ČSÚ⁵

Z aktuálních statistik vydaných ČSÚ vyplývá, že bylo v průběhu roku 2013 v ČR uzavřeno 43 499 nových manželství, přičemž 28 877 sňatků bylo protogamních⁶ (tedy 66,4 % z celkového počtu). Čísla dokládají klesající tendenci prvosňatečnosti a zároveň zvyšující se průměrný věk vstupu do prvního manželství, jak znázorňuje Tabulka č. 1:

Tabulka č. 1 Sňatečnost svobodných v letech 2003-2013⁷

	2003	2005	2008	2010	2011	2012	2013
Úhrnná prvosňatečnost (%): muži	62,5	62,8	59,6	54,9	53,5	53,2	51,4
ženy	68,7	69,1	66,1	61,6	61,0	60,6	59,0
Průměrný věk při 1. sňatku: muži	30,3	30,8	31,4	32,2	32,2	32,3	32,3
ženy	27,7	28,1	28,8	29,4	29,6	29,6	29,8

² JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*, Praha: Portál, 2007, s. 148.

³ Tamtéž.

⁴ GIDDENS, Anthony. *Sociologie*, Praha: Argo, 1999, s. 160.

⁵ Český statistický úřad.

⁶ Protogamní sňatek je sňatek mezi dvěma svobodnými snoubenci.

⁷ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Vývoj obyvatelstva České republiky 2013*, Praha: ČSÚ, 2014, s. 13.

Ludmila Fialová uvádí v knize *Představy mladých o manželství a rodičovství*, že v roce 1993 provedl Český statistický úřad šetření reprodukčního chování české společnosti, ve kterém označily „tři čtvrtiny respondentů manželství za nejdůležitější věc na světě“, a téměř stejné množství dotázaných si nedokázala představit šťastný a plnohodnotný život bez „trvalého a legálního partnerského svazku.“⁸ Manželství z pohledu české společnosti představuje ukazatele osobního štěstí jedince (respektive manželů), normality a společensky preferovaného standardu a stejně je vnímáno i českým právním řádem.

Není sice pravdou, že by dnešní mladá generace primárně preferovala jiný druh společného soužití s partnerem než manželství, na druhou stranu ale bere v úvahu různé alternativy, které by jí umožňovaly prodloužit si vstup do další, zodpovědné etapy svého života.

V porovnání se sedmdesátými lety je život dnešního průměrného 21letého člověka diametrálně odlišný. Dříve byl v tomto věku už ženatý/vdaná (případně plánoval/a svatbu v blízkém horizontu), měl/a dítě, měl/a trvalou práci, případně byla matkou na plný úvazek. Dnes v 21. století se tato fáze „dospění“ posouvá až o pět let a jde ruku v ruce s tím, že se dospívající snaží oddálit zlomový bod emancipace (materiální, finanční) na svých rodičích, převzetí zodpovědnosti, usazení se a založení rodiny. Za tímto účelem si mladí prodlužují studium, střídají zaměstnání se snahou najít nejlépe takové, které je nejen uživí, ale hlavně naplní.⁹ Zároveň se uvolňuje tlak společnosti na potřebu oficiálního manželského svazku jakožto „legalizace“ sexu.

V této souvislosti mluví Jeffrey Arnett o tzv. ubíhající dospělosti¹⁰ vymezenou obdobím mezi osmnáctým a pětadvacátým rokem života, během nichž dospívající jedinec hledá sám sebe, snaží se připravit na osamostatnění se od rodičů a užít si nezodpovědný, nespoutaný život. I z tohoto důvodu si stále více mladých lidí prodlužuje studium na vysoké škole, cestuje, častěji střídá práci – protože prioritou je zažít toho co nejvíce a užít si svobody, než se člověk usadí s manželem/manželkou a pořídí si potomky.

⁸ FIALOVÁ, Ludmila [et al]. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*, Praha: Sociologické nakladatelství, 2000, s. 22.

⁹ ARNETT, Jeffrey. *Emerging Adulthood. The Winding Road from Late Teens through the Twenties*, Oxford: Oxford University Press, 2014.

¹⁰ V originále *emerging adulthood*.

3. RODINA

3.1 Definice a funkce

Rodina je pro každého z nás elementární institucí, která má jako první monopol na socializaci dítěte, než tuto úlohu konkurenčně přeberou vrstevnické skupiny, hromadné sdělovací prostředky a vzdělávací instituce. Rodiče jsou první lidé, se kterými máme od narození možnost interakce a jsou tím pádem našimi prvními vzory ať už pozitivními, nebo negativními. Pokud bychom měli rodinu vymezit terminologicky, jedná se dle Sociologického slovníku o formu dlouhodobého solidárního soužití osob spojených příbuzenstvím a zahrnující přinejmenším rodiče a děti. Další znaky charakterizující rodinu jsou podmíněny sociokulturně a je jimi myšleno společné bydlení, příslušnost ke společné příbuzenské linii, společná produkce a konzumování statků.¹¹

Rodina utváří soukromý prostor, chrání své členy, neměnicí svůj tvar, vnitřní uspořádání ani habitus, a jako taková představuje protipól prostoru veřejného a pomyslnou „kotvu jistoty obyčejného člověka“¹², která existuje odedávna a primárně za účelem výchovy potomků, kterým vytváří a udržuje relativně bezpečný prostor, ve kterém dochází ke „sdílení, reprodukci a produkci života lidí.“¹³

3.2 Historický exkurz do vývoje rodinného života

Instituce rodiny a její základní hodnoty a funkce byly naznačeny už ve starověkém Řecku a především Římě (odkazem římského rodinného práva pro dnešní právní systém), a tyto byly následně zásadním způsobem ovlivněny křesťanským náboženstvím, nároklujícím si nad rodinou dohled zavedením nových norem. Hlavními křesťanskými zásahy do rodinného života nabourávající římskou tradici, byl téměř úplný zákaz rozvodů, zavedení kmotrovství, zákaz sňatků mezi příbuznými nebo zákaz adopce. Hlavním důvodem k výše zmiňovaným inovacím byla otázka církevního majetku a výchova dalších generací v křesťanském duchu.

¹¹ JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*, Praha: Portál, 2007.

¹² MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*, Praha: Sociologické nakladatelství, 2002, s. 13.

¹³ PLAŇAVA, Ivo. *Spolu každý sám: V manželství a rodině*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998, s. 16

Rozvodem a vstupem do nového svazku manželského totiž hrozilo, že nový partner bude vyznavačem jiné než křesťanské víry (případně ateistou), a v tomto duchu bude vychovávat i své potomky (jinak potenciální křesťany).¹⁴

Kmotrovství (neboli duchovní, rituální příbuzenství) bylo zavedeno jednak z toho důvodu, že kmotr byl pro dospívající dítě ručitelem a strážcem duchovní víry, a jednak proto, že se křtem včleňoval do rodinné struktury, a byl tedy zahrnut i do dědického okruhu.

Další inovací byl zákaz sňatků mezi příbuznými. Ve starověkém Římě byly příbuzenské svazky přitom nejen povoleny, ale přímo podporovány, a to za účelem udržení majetku v rodině. Místo zpříbuzněných sňatků zavedla křesťanská církev výše zmiňované kmotrovství jako náboženský ekvivalent rodinných vazeb.

Ze stejného důvodu byl zaveden i zákaz adopce, která do té doby byla logickým krokem, jak získat dědice v případě bezdětné rodiny nebo vydědění pokrevního potomka. Církví nově zavedená pravidla zásadně omezovala strategie dědictví, aby z toho měla ona sama prospěch.

Až vlivem reformace, osvícenství a sekularizace došlo k oslabení církevního dohledu nad rodinou, který následně převzal stát, a který opět usnadnil možnost rozvodů.

Vedle křesťanství, které zásadně ovlivnilo evropskou rodinu, se rodina musela dále přizpůsobovat také způsobu obživy. Velkou změnu pro venkovské obyvatelstvo znamenala protoindustrializace a následná industrializace.

Protoindustrializace změnila hlavně rodinný život venkovanů, neboť důležitým zdrojem peněz pro domácí ekonomiku začala být dětská práce. Následkem toho došlo k nárůstu průměrného počtu dětí na rodinu (čím více dětí, tím více peněz do rodinného rozpočtu) a nižší věk při vstupu do manželství (čím dříve vstoupila dvojice do manželství, tím dříve mohla plodit potomky a vydělat více peněz).¹⁵

Na protoindustrializaci volně navázala industrialice, která se zakládáním prvních továren přinesla další velký posun ve fungování rodiny. Zanikla tradiční domácí manufakturní výroba (charakteristická pro předchozí období protoindustrializace) a rodiny se začaly přesouvat za prací do měst, respektive co nejbližší k továrnám, ve kterých pracoval zpočátku jak otec, tak matka s dětmi (představující pro továrníky levnou pracovní sílu).

¹⁴ GOODY, Jack. *Proměny rodiny v evropské historii: historicko-antropologická esej*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.

¹⁵ Tamtéž.

Od konce 19. století však narůstal odpor k dětské a postupně i ženské práci a začal se naopak klást větší důraz na morální mateřství na plný úvazek, kdy matka zůstává v domácnosti a věnuje se potomkům.

Tento nový ideál spolu s emancipačními a intelektuálními tendencemi žen a s postupným rozvojem antikoncepce měl za následek značný pokles plodnosti, ve kterém společnost viděla cestu k moderní rodině založené na citovém individualismu.¹⁶

Je tedy zřejmé, že instituce, která byla považována za nejstabilnější společenskou jednotku, se nejméně „od konce první světové války podstatně změnila a dále mění. A že se mění nikoli okrajově, ale ve svých nejzákladnějších charakteristikách.“¹⁷ Padl rodinný monopol na sex (křesťanská tradice), monopol na plození dětí (regulace plodnosti díky rozmachu antikoncepce), výběr manžela přechází z kompetence rodičů (domluvené vdavky, věno nevěsty) na dobrovolnou volbu partnerů (na základě lásky) a zesvětštěním manželského svazku byly opět legalizovány rozvody.

Období po druhé světové válce, kdy se otcové vraceli z války ke svým rodinám, případně mladí muži zakládali nové rodiny, bylo ovlivněno ideálem tepla rodinného krbu. Vize šťastné rodiny, neolokálně usazené v rodinném domku, začala být propagována hromadnými sdělovacími prostředky a byla víceméně umožněna nebývalým ekonomickým růstem a urbanizací. „Pojem nukleární rodina začíná být chápán jako označení standardního způsobu rodinného života vyspělých průmyslových civilizací, jako ‚normální‘ způsob rodinného života, k němuž celý předchozí vývoj přirozeně směřoval.“¹⁸

Nastoupivší padesátá léta znamenala pro české prostředí zákaz sociologie jako buržoazní pavědy, a proto je možné další poznatky ve vývoji rodiny sledovat v kontextu evropském, primárně však americkém. Zde, jak uvádí Ivo Možný, v padesátých letech převládala v sociologii škola strukturálního funkcionalismu nejlépe prezentovaná Talcottem Parsonsem, který vnímal „každý sociální systém jako složený z prvků, jež jsou samy strukturovány. Tyto subsystémy plní vůči sobě navzájem a vůči celku určité funkce.“¹⁹

Význam rodiny je z pohledu této teorie zřejmý: rodina je základní instituce lidské socializace s otcem jakožto instrumentálním vůdcem zabezpečujícím rodinu ekonomicky a snažícím se zároveň o dosažení co nejlepšího společenského postavení své rodiny a matkou –

¹⁶ GOODY, Jack. *Proměny rodiny v evropské historii: historicko-antropologická esej*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.

¹⁷ MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*, Praha: Sociologické nakladatelství, 2006, s. 21.

¹⁸ Tamtéž, s. 50.

¹⁹ MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*, Praha: Sociologické nakladatelství, 2002, s. 44.

emocionálním vůdcem rodiny – starajícím se o příslovečné „teplo rodinného krbu“ jak pro své potomky, tak pro manžela-otce.

Tato škola kladla zároveň důraz na to, že je nukleární rodina „relativně uzavřený systém s omezenými a nevýznamnými styky mezi příbuznými v širší rodině.“²⁰ V tomto tvrzení můžeme vidět opoziční postoj k obrazu tradiční rodiny devatenáctého století, kde byl naopak kladen elementární důraz na příbuzenské styky, na kterých byla rodina závislá.

V posledních letech se ke kritice rozšířené rodiny přidává teorie o celkovém konci rodiny jako takové. Jak uvádí ve své knize Ivo Možný, dá se v postmoderním věku „uvažovat snad jen o rozvolněné rodině, ale před únavnými vztahy mezi manžely dají nakonec všichni přednost tomu, žádnou rodinu nezakládat.“²¹ Rodina už není stmelována a udržována předáváním si rodinného majetku z generace na generaci, není závislá na kooperaci příbuzných, ani na nerozlučitelnosti manželství, které se jeho zesvětštěním mění na pouhou občanskou smlouvu.

3.3 Význam instituce rodiny pro společnost

I přes všechny výše naznačené změny však rodina zůstává onou společenskou stabilizační jednotkou a „kotvou moderního věku“, která „tvoří základ státu, nemění se ani tváří v tvář všem změnám a poskytuje útočiště v nepohodě“, a brání svou stabilitou „společenský systém před chaosem a zhroucením.“²²

Její důležitá společenská hodnota zároveň nevyplývá pouze ze stabilizační povahy, ale je zásadně důležitá také pro ekonomickou sféru společnosti a je předobrazem pro uznávání hierarchizovaného systému a společenských autorit. Hierarchie uvnitř rodiny zrcadlí hierarchii společnosti, a tedy i uznávání rodinné autority (v podobě otce) je předobrazem k uznávání autorit ve společnosti. Rodinnou jednotku je možné si představit jako zmenšený model společnosti, kde každý zastává určitou funkci podle svého společenského postavení, vzdělání a majetku, v čele s otcem, který integruje rodinu do „širší společnosti na co nejvyšší příčce stratifikační stupnice.“²³

²⁰ MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*, Praha: Sociologické nakladatelství, 2006, s. 54.

²¹ Tamtéž, s. 62.

²² Tamtéž, s. 14.

²³ MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*, Praha: Sociologické nakladatelství, 2002, s. 81.

4. RODIČOVSTVÍ

Rodičovstvím se podle Sociologického slovníku rozumí vývojový cyklus rodiny od narození prvního dítěte s tím, že se jedná o roli, kterou nikdy neztratíme (nikdy se nestáváme „ex-rodíči“), a ke které se všechny předchozí fáze rodinného cyklu (jestli ne přímo) latentně vztahují. Narozením prvního dítěte se rodičovství stává organizačním principem rodiny a zůstává jí po celou dobu jejího trvání.²⁴

Jedná se o roli, která byla v tradiční společnosti zcela samozřejmou, a která se s rozvojem moderní společnosti, stejně jako rodina, neustále vyvíjí. „Rodičovství má pro každého člověka ještě větší význam než vstup do manželství: manželství lze rozvodem ukončit, rodičovský vztah trvá prakticky až do úmrtí jednoho z obou účastníků vztahu.“²⁵

Ivo Možný vnímá roli rodičovství jako „nejvýznamnější přechod v rodinném cyklu“²⁶ v rámci konceptu rodinného života. Jako přechod zlomový, nezvratný, který nemá žádnou přípravnou fázi (kromě fyziologické přípravy ženy v podobě těhotenství), a který pro původní pár manžela – manželky znamená strukturální změny. Od chvíle narození potomka už pro sebe nejsou důležití pouze oni dva navzájem, nýbrž jejich rodičovství.²⁷

I přes nezvratnost tohoto závazku jej mladí lidé přijímají jako přirozenou součást svého života, a proto naprostá většina z nich předpokládá, že děti mít bude, i když si uvědomují, že dítě znamená příliš velké omezení svobody rodičů.²⁸

²⁴ JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*, Praha: Portál, 2007.

²⁵ FIALOVÁ, Ludmila [et al]. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*, Praha: Sociologické nakladatelství, 2000, s. 57.

²⁶ MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*, Praha: Sociologické nakladatelství, 2002, s. 126.

²⁷ PLAŇAVA, Ivo. *Spolu každý sám: V manželství a rodině*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998.

²⁸ FIALOVÁ, Ludmila [et al]. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*, Praha: Sociologické nakladatelství, 2000, s. 80.

5. ROZVOD

Na úvod této kapitoly si dovoluji citovat pasáž z knihy R. A. Warshaka „Rodiče mohou na rozvod pohlížet jako na řešení svých manželských problémů, ale pro většinu dětí je rozvod problémem.“²⁹

5.1 Rozvod podle NOZ

Rozvod je jedním ze způsobů, jakým je možné ukončit manželství (druhým je smrt jednoho z manželů). Podle nového občanského zákoníku může být manželství rozvedeno, „je-li soužití manželů hluboce, trvale a nenapravitelně rozvráceno a nelze očekávat jeho obnovení.“³⁰

Z právního hlediska je rozlišován rozvod se zjišťováním příčin a bez zjišťování příčin. Soud manželství rozvede bez zjišťování příčin pouze v takovém případě, „připojí-li se manžel k návrhu na rozvod manželství, který podá druhý z manželů“³¹, a pokud jsou splněny zákonem požadované podmínky.

Manželství naopak nemůže být rozvedeno, je-li v rozporu:

- Se zájmem nezletilého dítěte manželů, „přičemž zájem dítěte na trvání manželství soud zjistí i dotazem u opatrovníka jmenovaného soudem pro řízení o úpravu poměrů k dítěti na dobu po rozvodu.“
- Se zájmem manžela, „který se na rozvratu porušením manželských povinností převážně nepodílel a kterému by byla rozvodem způsobena zvláště závažná újma s tím, že mimořádné okolnosti svědčí ve prospěch zachování manželství, ledaže manželé spolu již nežijí alespoň po dobu tří let.“
- Soud zároveň manželství nerozvede do té doby, dokud nerozhodne o poměrech dítěte v době po rozvodu manželů, mají-li manželé nezletilé dítě, které není plně svéprávné³².

²⁹ WARSHAK, Richard Ades. *Revoluce v porozvodové péči o děti: Otcovský faktor a mystika mateřství*, Praha: JAN, 1995, s. 126

³⁰ Zdroj: www.rozvodmanzelstvi.cz. Citováno 11. 11. 2014.

³¹ Tamtéž.

³² Tamtéž.

5.2 Rozvodovost podle statistik ČSÚ

V roce 2013 bylo v ČR rozvedeno 27 895 manželství (z celkového počtu 43 499 uzavřených sňatků), přičemž jsou rozvedená manželství „charakterizována počtem nezletilých dětí, dobou trvání manželství (odvozenou z data uzavření sňatku a data právní moci nabytí rozsudku o rozvodu) a příčinou rozvodu, rozvádějící se manželé svým věkem, vzděláním a pořadím rozvodu.“³³

Vysoká rozvodovost je v ČR dlouhodobým jevem pohybujícím se v rozmezí mezi 45-50 %³⁴ (tedy téměř každé druhé manželství).

Co se týče počtu nezletilých dětí, které byly rozvodem rodičů dotčeny, zde uvádí ČSÚ za rok 2013 číslo 24 335 dětí. I když je číslo alarmující (jedná se o 82,2 % z celkového počtu rozvedených rodin) je to o 1 362 méně než v roce 2012 a celkově mají počty rozvodů s nezletilými dětmi klesající tendenci z důvodu nízké plodnosti posledních desetiletí a „stále vyššího zastoupení rozvodů déletrvajících manželství, kdy již děti manželů dosahují dospělosti.“³⁵

V posledních deseti letech (2003 – 2013) bylo nejčastěji rozváděno manželství po 5 – 9 letech trvání svazku, přičemž se míra rozvodovosti klesá s délkou trvání manželství.

5.3 Rozvod z teoretického hlediska

V souvislosti s rozvodem, který mnoho autorů vnímá jako projev sociální patologie³⁶, hovoří autoři Zdeněk Matějček a Zdeněk Dytrych³⁷ o třech stádiích:

- Manželský (rodinný) nesoulad – Jedná se o stádium snížené schopnosti partnerů řešit problémy a hledat kompromisy ať už u malých či zásadních problémů. V menší části případů se zvrhává v manželský rozvrat.

³³ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Vývoj obyvatelstva České republiky 2013*, Praha: ČSÚ, 2014, s. 18.

³⁴ Tamtéž.

³⁵ Tamtéž.

³⁶ Dle Sociologického slovníku je sociální patologie, dnes spíše sociální deviance (soc. dezorganizace), označení pro negativní jevy ve společnosti. Co je považováno za soc. deviantní se liší kulturně a dobově, každopádně sem náleží kriminalita, sebevražda, alkoholismus, prostituce, nezaměstnanost.

³⁷ MATĚJČEK, Zdeněk; DYTRYCH, Zdeněk. *Krizové situace v rodině očima dítěte*, Praha: Grada Publishing, 2002.

- Manželský (rodinný) rozvrat – Problematictější stádium, ve kterém dochází k postižení některé ze základních rodinných funkcí (emoční, ekonomické, výchovné). Toto období může vyústit až v samotný rozvod.
- Rozvod – Formální právní ukončení manželství; je krajním řešením v procesu rozvratu manželství.

5.4 Vnímání rozvodu u současných mladých

Mladí lidé dnes vstupují do manželství s vědomím jeho nestability a snadnosti vyvázání se z tohoto svazku. I přes to, že je životní vizí založit stabilní rodinu cílem zhruba 80 % Čechů,³⁸ uzavírají páry manželství s tím, že v případě, že jedné nebo druhé straně (často bez ohledu na to, jestli je pár bezdětný nebo s dítětem) nebude vztah vyhovovat, není žádný problém nechat se rozvést. Jelikož se v postmoderní době do popředí dostalo kritérium lásky a erotické přitažlivosti bez zátěže „transcendentní garance“ manželského svazku, hledají si dnes mladí lidé partnera s vědomím, že rozvodovost u nás je nebyvale vysoká.

Obecně se očekává, že stav zamilovanosti bude trvat po celou dobu manželství a nese s sebou určitá očekávání jednoho partnera od druhého. Převažujícím názorem na manželství u mladých lidí je podle Ludmily Fialové tzv. „idealistický názor“, podle kterého si oni myslí, „že je manželství nijak neomezí, a proto do manželství vstoupí ochotně.“³⁹ Brzy po svatbě však zjistí, že nejsou připraveni na to, že společný život s sebou přináší oběti a kompromisy, což má za následek vysoká čísla rozvodových statistik.

Rodina je přitom základní institucí nejen pro dospělého člověka, který o ní opírá pocit vlastní hodnoty, pocit smysluplnosti své existence, ale zároveň je to také první sociální skupina, se kterou přichází do kontaktu dítě, pro které má v prvních letech života neodmyslitelnou socializační roli, formující jeho osobní vývoj a vztahy k jiným skupinám lidí. Vysoce citově angažovaní rodiče jsou proto považováni za „nepostradatelnou podmínku zdravého duševního i tělesného vývoje dítěte.“⁴⁰ Do střetu se v případě nefunkčního manželství tím pádem dostává rozvolňující se morálka stálosti manželství u dospělých a potřeba kvalitního rodinného zázemí pro další zdravý vývoj dětí v takovýchto rodinách.

³⁸ MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*, Praha: Sociologické nakladatelství, 2006.

³⁹ FIALOVÁ, Ludmila [et al]. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*, Praha: Sociologické nakladatelství, 2000, s. 74.

⁴⁰ MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*, Praha: Sociologické nakladatelství, 1997, s. 8.

5.5 Prožívání (po)rozvodové situace u dětí

Rozvodem dítě ztrácí stabilitu rodinného zázemí, které bralo jako samozřejmost, oporu a jistotu. Záleží potom na osobnosti jednotlivého dítěte, jak se se ztrátou této jistoty vypořádá a jaké následky pro něj bude separace rodičů znamenat do budoucna. Julian Elliott uvádí, že u „dětí, které prožily rozchod či rozvod rodičů, je až třikrát větší pravděpodobnost výskytu emočních potíží a problémů s chováním než u běžné populace.“⁴¹ Tato negativní událost (kterou rozvod bezpochyby představuje) může tedy trvale ovlivnit budoucí vývoj dítěte.

Od počátku šedesátých let byly provedeny četné studie, které dokazují, že patrně existuje jakási „vrozená míra frustrační tolerance“, díky níž se „každé dítě vyrovnává s deprivací v dětství trochu jinak.“⁴² Tuto různě prožívanou míru frustrace demonstruje Možný právě na prožívání porozvodové situace u malých dětí jejich připodobněním k paneně.

První skupina dětí se psychicky zhroutí: „Některé děti připomínají panenku ze skla a deprivace způsobená rozvodem pro ně znamená něco jako ránu kladívkem: Psychicky se roztrhají.“

V některých rozvod zanechá hlubokou celoživotní stopu, se kterou se však ony naučí žít a víceméně je nijak závažně neomezuje: „Jiné jsou jako celuloidová panenka: úder způsobí promáčklinu, která se už nikdy úplně nevyrovná, ale žijí s ní dál a celistvost si zachovávají.“

Nakonec jsou i takové děti, které jsou natolik psychicky odolné, že je celý rozvodový proces a porozvodová situace nijak psychicky nedeprivuje a jsou schopny fungovat „nepoznamenány“ celý život: „A jsou také děti, které jakoby byly z ocele: cinkne to, kladívko odskočí a na nich nenajdeme po úderu nejmenší stopu.“⁴³

To, jakým způsobem dítě stresovou situaci kolem rozvodového řízení ustojí, záleží na genetických predispozicích a jeho temperamentu, jdoucí ruku v ruce právě s těmito genetickými vlivy.⁴⁴ Jelikož separace rodičů představuje pro dítě jednu z nejběžnějších traumatizujících událostí, se kterou se může setkat, záleží dále také na způsobu, jakým se s rozchodem vyrovnají první dětské vzory - rodiče. Chování rodičů a povaha rodičovského konfliktu během rozvodového řízení a v situaci po rozvodu ovlivní, do jaké míry bude mít

⁴¹ ELLIOTT, Julian; PLACE, Maurice. *Dítě v nesnázích: Prevence, příčiny, terapie*, Praha: Grada, 2002, s. 100.

⁴² MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*, Praha: Sociologické nakladatelství, 2002, s. 157.

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ ELLIOTT, Julian; PLACE, Maurice. *Dítě v nesnázích: Prevence, příčiny, terapie*, Praha: Grada, 2002.

dítě následné problémy s chováním, a jestli se tato zkušenost nějakým způsobem promítne v budování vlastního partnerského, manželského a rodinného života. Posledním důležitým faktorem, ovlivňující chování dítěte během rozvodu, je vliv vrstevnické skupiny a subkultury, ve které se děti pohybují a se kterou tráví svůj volný čas.⁴⁵

Zároveň je podstatné, v jakém vývojovém stádiu dítěte k procesu odluky rodičů dojde, stejně jako to, jak emotivně celý proces probíhá. Předškolní děti mohou nabýt dojmu, že jsou přehlíženy, cítí se deprimovány ze ztráty rodiny a vyžadují více pozornosti, kterou si mohou vynucovat pláčem, agresivnějším a vzdorovitějším chováním vůči rodičům, mohou zapomenout již naučené sociální dovednosti, mohou trpět poruchou spánku.

Separace rodičů během nástupu do školy se může odrazit nejen na školních výsledcích, ale také na navazování vazeb se spolužáky, stejně jako na míře soustředěnosti během výuky a zesíleném odporování rodičům.

Před obdobím puberty má dítě tendenci rozvodovou situaci vnímat spíše „černo-bíle“ – „často se zlobí na ‚špatného‘ rodiče, který rozchod způsobil, a projevuje oddanost a péči ‚raněnému‘ rodiči.“⁴⁶ Tato podpora se často stává hlavním zájmem dítěte na úkor školních výsledků nebo vztahů s vrstevníky.

V období puberty je pro dítě situace ztížena tím, že se jedná o období, „kdy se dítě samo snaží vyrovnat s emočními bouřemi, které s sebou toto vývojové období přináší.“⁴⁷ Je schopno k situaci zaujmout vlastní postoj a zároveň může rozvod v tomto období být „spouštěčem“ do té doby latentních charakterových vlastností dítěte.

Hlavním faktorem v rozvodovém řízení jsou však sami rodiče a to, jak se se situací vypořádají oni sami. To se následně odrazí na tom, jak se s jejich rozchodem vyrovná dítě a ovlivní také to, „do jaké míry si (dítě) ponese strach ze selhání vztahu i do své dospělosti.“⁴⁸

Ve své knize *Revoluce v porozvodové péči o děti* zmiňuje R. A. Warshak⁴⁹, že trvá zhruba dva roky, než děti po rozvodu opět naleznou svou rovnováhu. Je to dané tím, že si musí zvykat na novou realitu – matka je nucena více pracovat (vycházíme-li z předpokladu, že dítě zůstane standardně v péči matky), je možné, že se bude muset dítě s matkou přestěhovat, s čímž souvisí změna školy, spolužáků, kamarádů, volnočasových aktivit a v neposlední řadě je pro dítě velkou změnou zvyknout si na to, že se s jedním z rodičů (zde se tedy předpokládá s otcem) bude stýkat pouze párkrát do měsíce.

⁴⁵ ELLIOTT, Julian; PLACE, Maurice. *Dítě v nesnázích: Prevence, příčiny, terapie*, Praha: Grada, 2002.

⁴⁶ ELLIOTT, Julian; PLACE, Maurice. *Dítě v nesnázích: Prevence, příčiny, terapie*, Praha: Grada, 2002, s. 101.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ Tamtéž, s. 102.

⁴⁹ WARSHAK, Richard Ades. *Revoluce v porozvodové péči o děti: Otcovský faktor a mystika mateřství*, Praha: JAN, 1995.

Před konečným rozhodnutím směrem k rozvodu je na místě, aby rodiče zvážili, jestli se pokusí manželskou krizi překonat kvůli dětem a vyřešit ji jinak, než touto cestou.

Na druhou stranu je však nutno zmínit, že jsou i takové případy, kdy je rozvod opravdu jediným možným řešením a znamená úlevu a zlepšení situace pro všechny zúčastněné.

5.6 Rozvod – standard postmoderní doby

Není-li opravdu jiného východiska z manželské krize než rozvodu, je zapotřebí postupovat ohleduplně, pragmaticky, a pečlivě zvážit, jaké kroky (současné, ale i budoucí) budou ty nejlepší pro děti.

Rodiče se musí vyvarovat přenesení tíhy rozhodnutí, u kterého z nich bude chtít po rozvodu dítě bydlet, na ně. To by mohlo vést k pocitu viny dítěte naznačením preference jednoho z rodičů. Stejně tak nesmí být označován jeden z rodičů za „primárního“ respektive „sekundárního“ – pro správný vývoj dítěte a pro utváření jeho sexuální identity jsou potřeba oba rodiče. Je proto důležité, aby děti po rozvodu nenabýly dojmu, že jednoho z rodičů ztratily. V opačném případě může totiž dojít k vybudování nízké míry sebehodnocení, která je klíčovým problémem provázející děti po rozvodu rodičů, a která do budoucna vede ve většině případů v dospělosti k problémům s navázáním partnerského vztahu.

Každé rozhodnutí, každý krok rodiče, právníků, odborníků a orgánů činných v rozvodovém řízení může mít na dítě dalekosáhlé následky. Je samozřejmě možné, že dítě ustojí celý proces bez větší újmy, každopádně se zdá (i když tato hypotéza není zatím vědecky podložena), že jak muži, tak ženy z rozvedených rodin očekávají a obávají se, že jejich vlastní citový život, tj. vztah z lásky, selže. Rozvod tak může zanechat smutné dědictví, předávané z generace na generaci.⁵⁰

Rozvod se stal zcela běžnou záležitostí a je zapotřebí se během procesu rozvodového řízení vypořádat s mnoha otázkami: finanční otázkou, otázkou bydlení, ale na prvním místě otázkou týkající se dětí – jak se rozejít, aby se to co nejméně dotklo tohoto společného jmenovatele obou partnerů.

⁵⁰ WARSHAK, Richard Ades. *Revoluce v porozvodové péči o děti: Otcovský faktor a mystika mateřství*, Praha: JAN, 1995.

Zajímavý je v procesu rozvodu manželů a porozvodové péči o dítě úzus postmoderní doby, že po rozvodu mají děti žít s matkami a být v jejich výhradní péči. Podle R. A. Warshaka⁵¹ se jedná o zvyk západních společností založený na dvou předpokladech:

1. ženy jsou od přírody lepšími rodiči než muži a
2. matky jsou pro děti důležitější než otcové.

Předpoklady, které autor nazývá „mystikou mateřství“.

Z historického hlediska měli přitom monopol na výchovu dětí otcové, kteří na své děti uplatňovali stejná vlastnická práva jako na majetek, a v případě rozvodu tak péče o dítě automaticky přešla na otce. Situace se začala pomalu posouvat ve prospěch žen-matek v průběhu devatenáctého století. Tehdy společnost začala vnímat, že děti mají specifické potřeby, které mohou zastat pouze matky. „Tento postoj pak začal v opatrovnických věcech převažovat a stal se známým jako presumpce útlého věku dětí.“⁵² Výsledkem bylo, že soudy začaly svěřovat děti do péče matky do sedmi let věku.

Věková hranice dětí, které potřebují matčinu péči, se však začala postupem času stále prodlužovat, aby se koncem devatenáctého a začátkem dvacátého století stala společenským standardem trvalá péče matek s argumentací, že je to pro dítě „to nejlepší“. Právo otců na získání dítěte do péče se tím výrazně zkomplikovalo a ve většině zemí západních společností platí, že otec má šanci získat dítě do své péče pouze tehdy, zanedbává-li matka hrubým způsobem péči nebo dítě zneužívá, i když i v těchto případech je svěřeni dítěte do výhradní péče otci soudními procesy značně ztěžováno.

Vždy je samozřejmě lepší, pokud se na porozvodovém vypořádání a péči o dítě dohodnou rodiče sami mezi sebou bez pomoci třetích stran. Pokud jsou však manželé v takové krizi, kdy nejsou schopni spolu komunikovat, debatovat a spolupracovat konstruktivně tak, aby se děti celá záležitost co možná nejméně bolestně dotýkala, není jiného východiska než nástup právníků a soudců. Jsou to přitom právě soudy, které jsou příčinou zhoršování stavu jak u dětí, tak u samotných rodičů.

⁵¹ WARSHAK, Richard Ades. *Revoluce v porozvodové péči o děti: Otcovský faktor a mystika mateřství*, Praha: JAN, 1995.

⁵² Tamtéž, s. 24.

5.7 Porozvodová péče o dítě

Podle zákonů České republiky jsou možné následující modely svěřeni dítěte po rozvodu:

- Jednomu z rodičů
- Oběma rodičům společně (nově je třeba, aby s tím rodiče souhlasili)
- Oběma rodičům střídavě
- Případně je možné po rozvodu rodičů svěřit dítě do péče jiné osoby než rodiče, je-li to v zájmu dítěte⁵³

Na rodiče, který následně získá dítě do své výhradní péče, jsou kladeny velké nároky, jelikož ten musí najednou zastat sám veškeré věci, na které byli před rozvodem dva: zaměstnání, domácnost, péče o děti a zároveň důležitá rozhodování ohledně dětí. Takový rodič se může snadno cítit velmi osamělý a dostat se do bludného kruhu. Aby sám finančně zabezpečil sebe a dítě/děti, musí chodit více do práce, případně změnit pracovní pozici. Po práci se musí postarat o domácnost, a odvézt děti na volnočasové aktivity. Může snadno následovat frustrace rodiče, že nemá dostatek času, aby se dětem plně věnoval.⁵⁴

Děti mohou zase naopak vycítit nejistotu a rozladění rodiče, které budou připisovat samy sobě a začnou být zmatené, nešťastné, mohou nabýt dojmu, že je rodič nemá rád, když si na ně neudělá čas. To se opět odrazí v jejich horším výchovném zvládnání nebo například ve zhoršování školních výsledků. Může u nich dojít k narušení sebeúcty z pocitu neopětované lásky rodičů, chronickému zhoršení fyzického i psychického stavu dítěte. To může být moment, kdy spousta rodičů začne přemýšlet o tom, jestli rozvod nebyl chyba. Věci se však už daly do pohybu a záleží nyní na tom, jak se všichni nově nastalé skutečnosti přizpůsobí. A důležité je, jak se pokusí rodiče svému dítěti co možná nejvíce situaci ulehčit – například s kým bude nadále žít a jak bude celkově zorganizován nový „rodinný“ život.

⁵³ Zdroj: http://obcanskyzakonik.justice.cz/fileadmin/user_upload/informacni_brozury/MS_brozura_rodinne_pravo.pdf. Citováno 1. 12. 2014

⁵⁴ WARSHAK, Richard Ades. *Revoluce v porozvodové péči o děti: Otcovský faktor a mystika mateřství*, Praha: JAN, 1995.

5.8 Společenské stigma matky samoživitelky a otce samoživitele

V postmoderní době je zažitým standardem, že po rozvodu má dítě zůstat v péči matky (vyjma závažných případů), která je pro jeho výchovu a další zdravý vývoj nepostradatelná. Otcové jsou přitom stejně schopní vychovávat děti jako matky. A stejně jako matky, musí se i oni připravit na jistý společenský tlak.

Obě pohlaví jsou totiž veřejně predestinována k určitým rolím, ke kterým mají tím pádem usnadněn přístup. Muži zpravidla zastávají vyšší a lépe placené pozice. To znamená, že sice nejsou stále zneklidňováni ekonomickými starostmi a děti v jejich péči s vyšší pravděpodobností nestrádají po finanční stránce, zato však otcové čelí nechápavému postoji společnosti, ve které je na muže s výhradní péčí o své děti nahlíženo značně podezřele.

Matka samoživitelka se na druhou stranu musí potýkat s problémem opačným, souvisejícím s mystikou mateřství, jak byla popsána výše. Žena/matka, která přistoupí na svěření dětí do výhradní péče otce, případně na péči střídavou, je společensky stigmatizována. V západní společnosti, kde je za společenský standard považováno „tradiční“ rozdělení mužské (zaopatřovací) a ženské (starající se o děti, domácnost, manžela) role, jsou ženy, které automaticky nepožadují svěření dětí do své výhradní péče, automaticky zaškatulkovány jako „ženy bez srdce, které nemají mateřský cit a dávají přednost kariéře a vlastní svobodě před dětmi.“⁵⁵ Fakt, že jsou však ženy ekonomicky více znevýhodněny než muži, a je pro ně proto náročnější dostatečně kvalitně ekonomicky zajistit své potomky, je společensky přehlížen.

5.9 Genderová identifikace dítěte

I přes skutečnost, že je schopnost kvalitně vychovat dítě stejná u otců jako u matek, je na druhou stranu dokázáno, že se dítěti daří (alespoň do určitého věku) lépe u rodiče stejného pohlaví z důvodu sexuální a genderové identifikace.

Za účelem utváření genderové i sexuální identity jsou v západní společnosti dívky podporovány v jiných hrách, aktivitách, oblékání, komunikaci, které jsou vnímány jako „holčičí“ (hraní s panenkami, které podporuje opatrovnické schopnosti, oblékání do dívčích oblečků, větší citová a komunikační angažovanost, které v budoucnu podporují empatii).

⁵⁵WARSHAK, Richard Ades. *Revoluce v porozvodové péči o děti: Otcovský faktor a mystika mateřství*, Praha: JAN, 1995, s. 103.

Chlapci jsou naopak od mala vedeni k tomu, že chovat se nebo oblékat se „jako holka“ je divné, hrát si s panenkami je nevhodné. Raději jim jsou podsouvány „typicky chlapecké hračky“ a i komunikace s chlapci je jiná, protože se u nich nepředpokládá taková míra citové angažovanosti a empatie jako u dívek. Sami chlapci proto velmi brzy začnou pocíťovat, že se od nich očekává jiná role než od děvčat, a že se mají spíše než matkám podobat otcům.⁵⁶

S tím souvisí utváření sexuální identity a problém konfliktu při výhradní výchově chlapců matkami. Dívky setrvávají v percepce ženského vzoru od matky, avšak chlapci se v období přijímání své sexuální role nemohou identifikovat s mužským vzorem svého otce, jsou-li vychováni pouze matkou.⁵⁷

U dívek je riziko nedostatečné sexuální identity menší (vyrůstá-li s matkou a následně je svěřena do péče otce), neboť ty se od narození přirozeně identifikují s matkou a jsou schopné si tuto primární identifikaci udržet i za změněné situace, kdy výchovu převezme otec. Chlapci se však po primární identifikaci s matkou (v útlém věku) potřebují následně ztotožnit s mužským vzorem, aby se mohli zdravě vyvíjet.

R. A. Warshak ještě k této problematice zmiňuje, že u dívek hrozí menší riziko špatné sexuální identifikace, je-li vychována rodičem opačného pohlaví, protože převážná většina dospělých, se kterými malé/dospívající dítě přijde do styku, jsou ženy – učitelky, vychovatelky, slečny na hlídání.⁵⁸

Ideálním řešením otázky, co je pro dítě lepší - jestli otec nebo matka, rodič stejného nebo opačného pohlaví, se nabízí být tzv. společná péče, případně péče střídavá. Tak může být dítě v kontaktu s oběma rodiči, když už s nimi nemůže vyrůstat pod jednou střechou.

5.10 Společná a střídavá péče o dítě

Oba dva pojmy byly zákonně zapracovány do právního řádu ČR teprve v roce 1998 zákonem č. 91/1998 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon o rodině, jak na svých stránkách uvádí nezávislé občanské sdružení Asociace neúplných rodin.⁵⁹

⁵⁶ OAKLEY, Ann. *Pohlaví, gender a společnost*, Praha: Portál, 2000.

⁵⁷ WARSHAK, Richard Ades. *Revoluce v porozvodové péči o děti: Otcovský faktor a mystika mateřství*, Praha: JAN, 1995.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ Zdroj: www.asociaceneuplnychrodin.cz. Citováno 5. 12. 2014.

Svěření dítěte do společné péče znamená, že není soudem stanoveno, v čí péči má dítě po rozvodu rodičů být a „a bude především vycházet z dohody rodičů.“⁶⁰ Toto porozvodové uspořádání začíná být praktikováno častěji a hlavně tehdy, je-li dítě rozvedených rodičů na pokraji zletilosti, studuje-li mimo domov, nebo pokud žijí rodiče i po rozvodu ve společné domácnosti.

Střídavá péče o dítě oproti tomu v praxi znamená, „že dítě žije po určitý časový úsek s jedním z rodičů a posléze po určitý časový úsek s druhým z rodičů.“⁶¹ Opět i v tomto případě je s ohledem na dítě nejlepší varianta, dohodnou-li se rodiče dítěte na intervalech péče sami mezi sebou, bez nutnosti zásahu soudu. Časový úsek se většinou odvíjí od věku dítěte (čím nižší věk dítěte, tím by měl být interval kratší) a vzdálenosti bydlišť rodičů od sebe. Nejčastější interval bývá sedm až čtrnáct dní v případě dítěte předškolního věku a měsíc u dítěte věku školního. V případě staršího dítěte (hlavně na pomezí plnoletosti) by měl potom soud přihlídnout k přání a preferenci tohoto dítěte, zvláště má-li například problematický vztah s druhým rodičem, jemuž není svěřeno do péče.

Podmínkou střídavé péče je, aby dítě nezameškávalo povinnou školní docházku a bylo mu zároveň umožněno provozovat své mimoškolní aktivity. Ke střídavé péči je proto možné přistoupit, bydlí-li rodiče ve stejném městě. Pokud by soud během praktikování tohoto porozvodového uspořádání zjistil, že je to pro dítě nevyhovující, může nařídít svěřeni dítěte do výhradní péče pouze jednoho z rodičů.⁶²

Prostřednictvím společné péče se může předejít výše zmiňovaným základním problémům, jakým je ztráta sebeúcty, frustrace ze ztráty jednoho z rodičů, nedokonalá sexuální identifikace nebo problémové navazování kontaktů s vrstevníky opačného pohlaví. Děti, které mají i po rozvodu smysluplný vztah s oběma rodiči mají značnou výhodu s vyrovnáním se s nastalou situací. Nemají tendenci vnímat samy sebe jako toho „nemilovaného člena“ rodiny a obviňovat se z odchodu jednoho z rodičů. S oběma je takto stejně intenzivně v kontaktu, a oproti dětem ve výhradní péči jednoho z rodičů mají tu zásadní výhodu, že o sobě mají vyšší mínění a pocítují vyšší míru sebeúcty.⁶³

⁶⁰ ŠMOLKA, Petr. *Manželská a rodinná trápení*, Praha: Portál, 2008, s. 139.

⁶¹ Tamtéž, s. 140.

⁶² Tamtéž.

⁶³ WARSHAK, Richard Ades. *Revoluce v porozvodové péči o děti: Otcovský faktor a mystika mateřství*, Praha: JAN, 1995.

5.11 Akceptace nového rodiče

Na tomto místě je ještě potřeba uvést jednu problematickou situaci, které bývá dítě po rozvodu rodičů často vystaveno – příchod nového partnera matky, popřípadě partnerky otce. Nové postavě, která přijde do jeho života a snaží se nahradit místo otce/matky, dítě nemusí rozumět, může být zmatené, nemusí chápat proč se má s touto osobou seznamovat a má k ní cítit vřelý vztah a dávat jí najevo náklonnost. Budí to v něm nejistotu, úzkost a napětí. Toto zmatení často vede k „chaotickému chápání světa, lidských vztahů a hodnot“ a jako takové může vyústit v nedostatek sebevědomí, „což se projevuje v nedůvěře k lidem obecně.“⁶⁴

Děti nezpřetrhávají vazby tak snadno a tak rychle, což dokazují šetření, podle kterých děti ještě pět let po rozvodu rodičů dávají přednost biologickému otci (respektive matce) než novému rodiči.⁶⁵ Důležitou roli v akceptaci nového rodiče hraje především věk a pohlaví dítěte. Nejkritičtějším obdobím je v tomto směru střední školní věk (9-13 let) chlapců, kteří vnímají nového partnera matky jako konkurenci.

Dále potom ovlivňuje přístup k novému partnerovi/partnerce rodiče osobnost matky/otce, vztah matky/otce s dítětem a osobnost nového partnera/partnerky. Opět i zde platí, že co dítě, to individuum, a neexistuje tedy jeden univerzální návod, jak dítěti ulehčit přijmout nového „náhradního“ rodiče. Situaci pomůže ulehčit, jsou-li děti na nového partnera navykány pomalu a postupně.⁶⁶ Důležité je, aby byli rodiče trpěliví, nespíchali na dítě, nenutili ho k rychlé citové angažovanosti, nedali mu pocítit, že mu nový rodič má nahradit biologického rodiče. Při opatrném a pomalém přístupu dospělých potom není vyloučeno, že integrace nového rodiče do rodiny proběhne úspěšně, protože dítě za rodiče přijímá toho, kdo se k němu chová mateřsky a otcovsky, bez ohledu na pokrevní pouto.

⁶⁴ MATĚJČEK, Zdeněk; DYTRYCH, Zdeněk. *Krizové situace v rodině očima dítěte*, Praha: Grada Publishing, 2002, s. 46.

⁶⁵ Tamtéž, s. 56.

⁶⁶ ŠMOLKA, Petr. *Manželská a rodinná trápení*, Praha: Portál, 2008.

6. METODOLOGIE

6.1 Cíle práce

Výzkumný problém, který řeší předkládaná bakalářská práce je retrospektivní vnímání rozvodu svých rodičů dnes již dospělých „dětí“. Především tedy to, jestli se tato bezesporu negativní zkušenost z dětství přenesla do dospělého života a do soužití s partnery těchto zasažených jedinců.

K dosažení vytyčených cílů jsem pracovala jednak se sekundárními daty, tedy s již zveřejněnými statistikami (primárně z Českého statistického úřadu, www.czso.cz) a odbornou literaturou, které mi byly podkladem ke sběru primárních kvalitativních dat prostřednictvím rozhovorů s konkrétně nadefinovanými informátory. Na tomto místě bych chtěla upozornit, že jsem si vědoma toho, že výsledky této práce nemohou být a nejsou reprezentativní, neboli zobecnitelné, a není je tedy možné vztáhnout i na další objekty, které přímo nebyly předmětem zkoumání.⁶⁷ Stejně tak si uvědomuji, že bude také nižší míra reliability. To znamená, že „nelze zaručit, že opakování přinese totožné výsledky.“⁶⁸ Na druhou stranu však počítám s poměrně vysokou mírou validity, tedy toho, že touto technikou budu skutečně zkoumat to, co jsem si stanovila. Technika výzkumu byla zvolena za účelem podložení/vyvrácení dat získaných ze sekundárních zdrojů.

6.2 Sběr dat

Na základě výše zformulovaného výzkumného problému jsem si vytyčila základní výzkumné otázky, které mají „zúžit výzkumný problém na velikost, která je reálně zkoumatelná“, a zároveň mají ponechat „dostatek volnosti k pečlivému prozkoumání jevu.“⁶⁹ Ty jsem zvolila následovně:

⁶⁷ REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*, Praha: Grada, 2009.

⁶⁸ Tamtéž, s. 70.

⁶⁹ STRAUSS, Anselm; CORBINOVÁ, Juliet. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*, Boskovice: Albert, 1999, s.11.

- Jaká zkušenost je nejtěžší v souvislosti s rozvodem rodičů?
- Jakým způsobem se promítá zkušenost s rozvodem rodičů do dospělého života?
- Jakým způsobem se promítá zkušenost s rozvodem do partnerského soužití dnes dospělého jedince?
- Jaký převažuje názor na manželství a na rozvod u lidí z rozvedených rodin?

Pro zjištění vytyčených výzkumných otázek jsem pracovala v metodologické části bakalářské práce s kvalitativní výzkumnou strategií. Vycházela jsem z toho, že mým esenciálním zájmem jsou osobní zkušenosti, výpovědi a reflexe dnes již dospělých jedinců, kteří sami zažili zkušenost s rozvodovým řízením a porozvodovým klima v nukleární rodině. Z tohoto důvodu jsem volila induktivní způsob zkoumání sociální reality, „který se snaží odhalit podstatu něčích zkušeností s určitým jevem.“⁷⁰ Jedná se o „nenumerické šetření a interpretaci sociální reality“⁷¹, jehož cílem je porozumění danému problému.

Při sběru dat jsem se vedle analýzy sekundárních dat opírala o kvalitativní techniku polostandardizovaných rozhovorů (tzv. rozhovory s návodem), které umožnily mým informátorům volně odpovídat na předem formulovaný okruh otázek a mně osobně zároveň ponechaly možnost se v průběhu rozhovorů doptávat či reagovat na vyvstalou situaci.

Tento typ rozhovoru jsem volila také s ohledem na osobní a citlivé téma výzkumu, jelikož se „jistá volnost jeví jako vhodná k vytvoření přirozenějšího kontaktu tazatele s informantem, do jisté míry se dají akceptovat jeho osobní specifika, komunikace může lehčeji plynout atp.“⁷²

Jsem si vědoma toho, že volbou této techniky sběru dat jsem nemohla získat informace, které mi informátor nechtěl sdělit nebo které si neuvědomoval. Na druhou stranu mi bylo umožněno sledovat chování respondentů a v případě, kdy jsem to uznala za relevantní k výzkumu, jsem určité nestandardní chování mohla zakomponovat do následné analýzy rozhovorů.

Takto získaná data ukazují, jak informátor sám chápe realitu, nikoliv to, jaká je objektivní realita.

⁷⁰ STRAUSS, Anselm; CORBINOVÁ, Juliet. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*, Boskovic: Albert, 1999, s. 11.

⁷¹ DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost*, Praha: Karolinum, 2002.

⁷² REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*, Praha: Grada, 2009, s. 112.

Neformální rozhovory jsem na základě volby kvalitativní metody sběru dat a s ohledem na citlivost tématu, vedla sama; nebylo zde zapotřebí skupiny tazatelů, kterou bych zvolila v případě kvantitativního šetření s využitím formalizovaných dotazníků.⁷³

6.2.1 Okruhy otázek

Před realizací jednotlivých interview jsem si na základě toho, že mě zajímaly osobní zkušenosti s rozvodovým procesem vlastních rodičů informátorů, nastínila následující okruhy otázek:

1. Okruh otázek vztahujících se k období před rozvodovým řízením

- V kolika letech a na základě čeho jste si začal/a uvědomovat, že se mezi rodiči něco děje? Řešili rodiče své problémy před Vámi nebo mimo Váš dosah?
- Promluvili si s Vámi rodiče o tom, že mají v úmyslu se rozvést? Jak jste to nesl/a?
- Přišla iniciativa rozvést se od matky nebo od otce? Vyčítal/a jste to otcí/matce nebo jste cítil/a úlevu (v případě, že hádky byly časté a těžko snesitelné)?
- Víte, jestli byla důvodem k rozvodu jiná známost jednoho z rodičů nebo jestli důvodem byly narůstající neshody mezi rodiči?

2. Okruh otázek vztahujících se k období během rozvodového řízení

- Dotýkalo se Vás osobně nějakým způsobem rozvodové řízení?
- Zajímali se rodiče o Vaše pocity během rozvodového řízení? Měl/a jste možnost výběru, v čí péči byste po rozvodu chtěl/a zůstat?
- Pociťoval/a jste k jednomu z rodičů větší sympatie, respektive antipatie vůči rodiči druhému?
- Vnímal/a jste doma nepřátelskou atmosféru? Hádali se rodiče často? Měl/a jste se komu svěřit se situací doma? Procházel například některý z Vašich kamarádů podobnou situací?
- Snažil se Vás jeden z rodičů získat „na svou stranu“? Pomlouval před Vámi jeden druhého?

3. Okruh otázek vztahujících se k období po rozvodu

- Navštěvoval/a jste psychologickou poradnu (před, během, po rozvodovém řízení)?

⁷³ REICHEL, Jirí. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*, Praha: Grada, 2009, s. 110.

- Jak jste se s celým procesem rozvodového řízení vypořádával/a?
- Vyčítala jste rodiči-iniciátorovi rozvod?
- Co pro Vás rozvod znamenal, respektive jak jste se sžil/a s porozvodovou situací?
- Vyrůstal/a jste ve výhradní péči otce/matky, nebo ve střádavé péči obou? Vyhovoval Vám tento model porozvodového uspořádání? V čem jste shledával/a největší pozitiva/negativa?
- Našel si některý z rodičů/oba nového partnera? Jestli ano, jak jste to nesl/a? Jaký spolu máte vztah?
- Ovlivnil Vás nějakým způsobem (vědomě/nevědomě) rozvod Vašich rodičů při výběru partnera?
- Jak se obecně stavíte k rozvodům?
- Reflektujete u sebe, jestli Vás rozvod rodičů nějakým způsobem ovlivnil v přístupu k partnerovi?
- Co pro Vás celý proces rozvodového řízení znamenal v době jeho průběhu, a co pro Vás znamená dnes?

4. Obecné otázky:

- Kolik je Vám let?
- Jaký je Váš stav?
- Máte sourozence?
- Kolik let Vám bylo v době rozvodového řízení?

6.3 Výběr informátorů a jejich charakteristika

Výběr výzkumného vzorku jsem volila úsudkem – tzv. výběr úsudkem, nebo také účelový, který se využívá primárně pro nevelké výběry: „výzkumník znalý kontextů zkoumané problematiky vybere prvky sám.“⁷⁴ Tento výběr informátorů jsem dále zkombinovala s výběrem nabalování (snowball), který je velmi vhodný „k výběrům ve specifických souborech, které jsou výzkumníkům neznámé, pro které neexistují seznamy, ani jiné opory výběru.“⁷⁵

Kontaktovala jsem známé ze svého okolí, o kterých jsem věděla, že mají osobní zkušenost s rozvodem rodičů a zároveň je požádala, jestli i oni mají známé, které spadají do mnou

⁷⁴ REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*, Praha: Grada, 2009, s. 138.

⁷⁵ Tamtéž.

vymezené cílové skupiny informátorů a byli by ochotni mi poskytnout rozhovor. Tato metoda mi přišla nejvhodnější i s ohledem na citlivost tématu, a proto jsem předpokládala, že pokud mi budou doporučení známí mých informátorů, mohlo by mi to následnou realizaci rozhovoru ulehčit.

Informátory jsem si na základě účelového výběru spolu s technikou snowball vymezila podle následujících kritérií:

- Informátor/ka musí mít trvalé bydliště v Hlavním městě Praha. V České republice bylo podle nejnovějších statistik Českého statistického úřadu v roce 2013 uzavřeno 43 499 manželství, přičemž 5 531 (12,7 % z celkového počtu) jich připadlo na obyvatele Hl. m. Prahy⁷⁶, a rozvedeno bylo za minulý rok celkem 27 895 manželství, na Prahu připadá z tohoto množství 3002 rozvodů⁷⁷, tedy 10,76 % z celkového množství rozvedených manželství v České republice. Průměrný věk při prvním sňatku v Hl. m. Praze uvádí v edičním plánu ČSÚ u mužů 31,9 let, u žen 29,6 let. Lokalita byla zvolena i z důvodu toho, že osobně mám trvalé bydliště v Hlavním městě Praha a měla jsem zde proto možnost získat respondenty účelovým výběrem a dále tzv. technikou nabalování díky kontaktům přes předchozí respondenty.
- Informátor/ka musí mít osobní zkušenost s rozvodem rodičů, když byl/a dítě, právně nezletilé, do 15 let. Na tomto místě bych se chtěla vymezit proti výše zmiňované závěrečné práci, která se naopak soustředila na informátory v období adolescence, tedy od 15 do 20 let.
- Informátor/ka musí být v současnosti ve věku mezi 20 – 35 lety, mít zkušenost s dlouhodobým vztahem a žít s partnerem/partnerkou minimálně jeden rok ve společné domácnosti. Toto kritérium bylo stanoveno za účelem reflexe přenesení případných získaných názorů, zvyků, problémů z primární rodiny do potenciální nové rodiny nukleární.

⁷⁶ Zdroj: <http://www.czso.cz/csu/2014edicniplan.nsf/p/130069-14>. Citováno dne 20. 11. 2014.

⁷⁷ Tamtéž.

Celkem jsem na základě výše uvedených kritérií oslovila 18 respondentů, z nichž mi 16 potvrdilo souhlas s rozhovorem. Zbývající dva dotázaní nakonec účast na výzkumu s omluvou odmítli (z osobních důvodů).

Výsledný vzorek se tedy skládá celkově z 16 informátorů – ze 13 žen a 3 mužů. Průměrný věk všech respondentů je v současnosti 25,1 let a v době rozvodu rodičů jim bylo v průměru 10,4 let.

Z genderového hlediska se výzkumu zúčastnilo 13 žen, kterým je v současnosti v průměru 24,9 let a v době rozvodu rodičů 11,6 let; a 3 muži, jejichž věkový průměr v současnosti je 26 let, v době rozvodu rodičů 5 let. Nejmladšímu účastníkovi výzkumu (muži) byly v době rozvodu rodičů 3 roky, nejstarším účastníkům (ženám) 15 let. Z dotazovaných jsou všichni ve vztahu, pouze jedna informátorka je vdaná a pouze jedna měla v době rozhovoru sedmiměsíční dceru. Jinak jsou všichni bezdětní.

Tabulka č. 2 Charakteristika informátorů⁷⁸

PŘEZDÍVKA	VĚK V SOUČASNOSTI	VĚK V DOBĚ ROZVODU	STAV	VZDĚLÁNÍ
Táňa	23	5	svobodná	SŠ
Júlie	26	14	svobodná	VŠ
Natálie	23	15	svobodná	VŠ
Hana	21	6	svobodná	SŠ
Matěj	25	3	svobodný	VŠ
Marek	28	4	svobodný	VŠ
Max	25	8	svobodný	VŠ
Běťka	25	14	svobodná	VŠ
Lucie	24	12	svobodná	SŠ
Markéta	24	7	svobodná	VŠ
Jana	31	15	svobodná	VŠ
Klára	26	14	vdaná	SŠ
Karolína	25	12	svobodná	VŠ
Marie	27	15	zasnoubená	VŠ
Andula	25	7	svobodná	VOŠ
Karol	24	15	svobodná	SŠ

⁷⁸ Zpracováno na základě mnou sesbíraných dat.

6.4 Analýza sesbíraných dat

Rozhovory jsem nahrávala na diktafon a před jejich začátkem byli informátoři seznámeni s účelem a použitím výpovědí, průběhem rozhovorů, byli ubezpečeni o anonymizaci poskytnutých informací a následně požádáni o informovaný souhlas.

Sesbíraná data pomocí rozhovorů jsem následně doslovně přepsala. Doslovný přepis jsem volila z toho důvodu, že jsem pokládala za důležité zachytit pro následnou analýzu způsob vyjadřování jednotlivých informátorů. Pouze v případě bylo-li to opravdu nutné, upravila jsem výpovědi po stránce stylistické.

Při používání citací jednotlivých informátorů jsem uváděla u přezdívky zároveň jejich současný věk a věk v době rozvodu rodičů v následující podobě: *Jan, 24/8*.

6.5 Etika realizovaného výzkumu

Během popisovaného šetření jsem brala v úvahu osobní a citlivou povahu dotazů a výpovědí respondentů a z toho důvodu jim byla představena možnost anonymizace. V případě, že informátor/ka odmítl/a být uváděn/a pod pravým jménem, byla proto použita pracovní přezdívka, se kterou jsem operovala v průběhu celého výzkumu.

Dále byli informátoři upozorněni na princip dobrovolné participace (že se výzkumu mohou, ale nemusí zúčastnit) a zároveň na princip důvěryhodnosti, na základě kterého bylo s daty naloženo tak, abych nikoho jakýmkoliv způsobem nepoškodila. Seznámila jsem všechny dotazované, že jejich výpovědi budou použity pouze v podobě doslovné transkripce za účelem kvalitativní analýzy mého výzkumu v rámci závěrečné práce.

S ohledem na osobní povahu tématu vedených rozhovorů byli informátoři vyzváni, aby si sami zvolili místo a čas setkání za účelem co nejvyššího možného komfortu a pocitu bezpečí a uvolnění. Od toho jsem si slibovala, že budou ochotnější mluvit i o věcech, které by jim byly v cizím prostředí nepříjemné, nebo by o nich případně nechtěli mluvit vůbec.

Za účelem co nejvíce validních a důvěryhodných výsledků jsem se v průběhu realizace výzkumu snažila o co nejnižší míru reaktivity, tedy o omezení mého vlivu na prováděný výzkum pomocí dostatečně dlouhé lhůty, po kterou popisovaný výzkum probíhal. Dbala jsem také na to, abych předešla případnému zkreslení výzkumu z mé strany, abych se vyvarovala

subjektivních teorií, názorů, předsudků, které by mohly být výsledkem například volby sugestivních otázek, neboli takových otázek, které ze své podstaty podbízí informátorovi odpověď a zvyšují neúměrně výskyt určitých variant odpovědí.⁷⁹ Jelikož může být sugestivita pokládaných otázek poměrně nepatrná, dbala jsem při jejich formulaci o co největší objektivitu a jednoznačnost.

⁷⁹ DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost*, Praha: Karolinum, 2002.

7. ANALÝZA VÝZKUMEM ZÍSKANÝCH DAT

Je jisté, že rozvod ohrožuje další zdravý vývoj osobnosti dítěte, které trpí už od prvních náznaků manželského konfliktu. Ve své výzkumné části jsem se na základě shrnutí výpovědí jednotlivých informátorů mého výzkumného vzorku soustředila na základní problémové roviny, které jsem reflektovala jako negativní ve spojení s rozvodem jejich rodičů. Vycházela jsem při tom z rozhovorů, které jsem rozdělila na čtyři základní okruhy otázek: otázky vztahující se k období před rozvodem, otázky vztahující se k období během rozvodového řízení, na okruh otázek zaměřený na období po rozvodovém řízení a poslední otázky byly otázky obecné.

Účelem otázek z období před rozvodem bylo zjistit, jestli bylo dítě připraveno na rozvodové řízení, jestli tušilo, co se děje, nebo jestli vědělo, kdo byl iniciátorem rozvodu. Druhý okruh otázek vztahující se k období během rozvodu se zaměřoval na kritické období rozvodu rodičů – jak se chovali rodiče, jak rozvod probíhal, jestli děti byly v centru rodičovských problémů, jestli musely vyhledat pomoc odborníků. Třetí okruh otázek se fokusoval na období po rozvodu. Jestli dítě cítilo výčitky vůči některému z rodičů, jestli pociťuje negativní následky rozvodu ať už z pohledu názorového směrem k manželství, respektive rozvodu, ale také směrem k partnerovi a rodině. Otázky obecné sloužily ke klasifikaci jednotlivých respondentů podle věku, pohlaví, stavu a věku v současnosti a v období rozvodového řízení.

Aby byl dítěti umožněn zdravý vývoj, je potřeba, aby rodiče po rozvodu, nebo i během něj, mysleli kromě sebe především na dítě, a měli na paměti alespoň některá základní pravidla, na která by neměli v tomto období zapomínat. Podle dětských psychologů se totiž až na výjimky rozvod nějakým způsobem dotýká dítěte vždy, i když každé osobnosti a v každém věku jinak.

Rovina věku

Věk hraje celkově v percepci rozvodu rodičů velký vliv, stejně jako průběh celého rozvodového řízení a chování rodičů jednak k sobě navzájem, jednak ke svým dětem. Jinak vnímá rodičovský konflikt dítě tříleté, které nemá plně vyvinuté rozumové chápání, jinak dítě předškolního věku, kdy stále ještě nemá schopnost plně vnímat podstatu věcí. Nejnáročnější

je rozvod rodičů od období středního školního věku (od osmi devíti let). V tomto období totiž dochází k osvojování si genderových rolí a sexuální identifikace, kterou může odchod jednoho z rodičů ohrozit.⁸⁰

Z výpovědí informátorů vyplývá, že se s rozvodem rodičů lépe vyrovnávali ti, kterým bylo v tomto období do osmi let a ukázalo se, že čím nižší je věk dítěte, tím si celou situaci méně uvědomovalo nebo nepamatovalo a tito informátoři zároveň nepocitují do svého dospělého života žádný zásadní problém. To dokládá například informátor *Matěj 25/3*, který na otázku, kolik let mu bylo v době rozvodového řízení, odpověděl: „*Byly mi tři roky, moc si toho nepamatuju, rozvod byl asi docela rychlej.*“ nebo například informátor *Marek, 28/4*, který na stejnou otázku reagoval: „*Rozvodové řízení proběhlo okolo čtvrtého roku života, ještě před nástupem do školy. Přesnou dobu si bohužel nevybavuju. Byl jsem ještě hodně malý. Na tohle období zase tolik vzpomínek nemám. Je podle mě těžký si pamatovat období před školou.*“ A *Táňa 23/5* si pamatuje pouze situace, že jí rodiče často vozili k babičce, aniž by si uvědomovala důvod: „*...byla jsem malá, tak si to moc nepamatuju. Vím jen, že když se rozváděli, strkali mě k babičce.*“

Jinak již situaci vnímala informátorka *Andula, 25/7*, které bylo v období rozvodu rodičů šest let, a která odpovídala na otázku, v kolika letech si začala uvědomovat, že se mezi rodiči něco děje, odpověděla: „*Asi tak když mi bylo šest. Rodiče se sice snažili ty problémy neřešit přede mnou, ale já jsem si toho všimla. Toho si všimne podle mě každé dítě. Děti jsou hodně citlivé.*“ A odpověď *Hany 21/6* dokládá, že i přes vyvinutější rozumové vnímání má dítě v šesti sedmi letech problém si uvědomovat souvislosti a vyvodit důsledky z nastalé situace: „*Když mi bylo šest, slyšela jsem, jak se hádají, ale přede mnou a bratrem se nehádali. Snažili se to řešit mimo nás, ale i tak to bylo přes stěnu slyšet. V té době jsem ani nevěděla, že je nějaká možnost rozvodu. Nenapadlo mě, že bysme se mohli od táty odstěhovat.*“

Naopak plně si uvědomovali rozvod ti informátoři, kterým bylo v době rozvodu rodičů dvanáct let a výše. V období před pubertou je již dítě schopné tzv. introspekce, neboli „*určitého sledování svých vlastních prožitků, určitého srovnávání, a následkem toho i hodnocení své vlastní životní situace*“⁸¹ a rozvod v tomto období pro ně může znamenat, že se mu začne „*hroutit svět*“, uzavře se do sebe, nebude vědět, co si s nastalou situací počít, může z rodičovského konfliktu vinit samo sebe, což se může projevit zhoršením prospěchu ve škole,

⁸⁰ MATĚJČEK, Zdeněk; DYTRYCH, Zdeněk. *Krizové situace v rodině očima dítěte*, Praha: Grada Publishing, 2002.

⁸¹ Tamtéž, s. 118.

zlobením, vybudováním si zlovyků a tyto negativní pocity si s sebou může nést do dospělého života a svého partnerského soužití. Toto byl případ *Bětky 25/14*, pro kterou byla rodina velmi důležitá a jejíž rodiče se rozvedli ve věku jejích čtrnácti let. Ta se s rozvodem, respektive s porozvodovou situací, nemohla smířit. Na otázku co pro ní znamenal rozvod, respektive jak se vypořádala s porozvodovou situací, odpověděla: „*Hrozně jsem zlobila, byla vzteklá, hádala se, dělala problémy ve škole, kousala si nehty a hlavně, a to je teda do dneška, jsem z toho začala mít hrozný problémy sama se sebou. S akceptací sama sebe, se sebevědomím a tak.*“ Následky pocituje stejná informátorka i do svého dospělého života a partnerského soužití: „*Začala jsem po rozvodu chodit k psychologce, protože jsem začala mít hrozný bolesti břicha a psychologka přišla na to, že to je nervový, takže jsem chodila, myslím tak rok. Taký se mě snažili odnaučit kousat si nehty, ale to se nepovedlo dodneška. Jako na mě obecně rozvod zanechal hrozný následky, jsem rak a to je znamení, pro který je rodina nejdůležitější na světě, a tak se mi tehdy zhroutil svět a následky pocituju do dneška a to i ve vlastním vztahu a obecně na mym sebevědomí a tak.*“

Zajímavé bylo ještě z hlediska věku sledovat období deváté třídy základní školy, kdy se děti chystají na přijímací zkoušky na střední školu a změnu kamarádů a prostředí, což je samo o sobě velmi náročné období navíc ovlivněné pubertou. Toto období popsala například informátorka *Klára 26/14*: „*Docela jsem tím trpěla, stresově. Bylo to v době, kdy jsem končila 9. třídu a chystala jsem se na střední, nic příjemného. Myslím si, že tohle období je takový to první přelomový - připravujete se na první velké zkoušky, do toho si vybíráte, kam vůbec, chystáte se změnit místo, kamarády a tak...plus jste v pubertě. To ono to samo o sobě docela stačí si myslím. A k tomu teda ještě ty hádky a ten rozvod no.*“ A podobný názor sdílela i *Karol, 24/15*, která odpovídala na otázku, kolik let jí bylo v období rozvodu rodičů: „*Kolik mi bylo v době rozvodu rodičů? To vim přesně, protože to byl celkově rok úplně na nic...15 mi bylo. Byla jsem v devítce, cloumala se mnou puberta a musela jsem si podávat přihlášku na střední, kam se mi nechtělo.*“

Rovina změny prostředí

S problematickým obdobím puberty, prvních přijímacích zkoušek a přechodu na střední školu souvisí další problematická rovina – odstěhování se od jednoho z rodičů a kamarádů. Z výpovědí mých informátorů se mi však podařilo zjistit, že pokud se děti

odstěhovaly s rodičem, kterému zůstaly ve výhradní péči, nevnímaly to přes prvotní problémy a stesk tragicky, jak dokládá například *Hana, 21/6*: „*Chyběl mi táta a kamarádi ve školce - přestěhovali jsme se do jiného města. Ale nevnímala jsem to jako tragédii.*“

Rovina neshod rodičů

Výše byl popsán aspekt věku dítěte na jeho percepci rozvodu. Současně kromě věku hraje důležitou roli to, jakým způsobem řeší rodiče své manželské neshody, a jestli jsou jejich hádkám přítomny i děti. Z rozhovorů s informátory z mého výzkumného vzorku vyplynulo, že i když se rodiče snažili zmírnit dopad jejich rozporů na dítě a řešili své problémy mimo něj, nerozuměly sice děti tomu, co se děje, přesto si však uvědomovaly, že něco není v pořádku. Pokud se však rodičovské hádky odehrávaly přímo za účasti dětí, vnímaly takový konflikt velmi intenzivně. Zároveň se však dnes již dospělí informátoři shodují na tom, že i když pro ně byl rozvod smutnou událostí, znamenal ve výsledku úlevu pro všechny a zlepšil vztahy v rodině. Ukázalo se, že platí přímo úměrně, že čím horší rodičovský konflikt, kterého jsou účastny děti, tím lépe tyto děti rozvod rodičů přijaly. Jako pozitivní například vnímala rozvod rodičů informátorka *Lucie 24/12*, která popsala neshody svých rodičů a svou reakci na jejich hádky následovně: „*Naši se hádali skoro pořád, občas po sobě házeli i věci dokonce. Já se zavřela v pokoji, a nebo jsem šla rači ven. Jednou jsem utekla z domova, ale po pár kilometrech jsem se zase vrátila a neřekla jsem, že jsem utekla, ale že jsem byla jen venku.*“ Zároveň však dodala, že z vlastní zkušenosti může říci, že rozvod je „...*občas prostě asi to nejlepší řešení pro celou rodinu, když to prostě nefunguje... Od té doby, co jsou naši rozvedení, tak spolu mnohem líp vycházejí a párkrát jsme i byli všichni společně na Vánoce a děláme to tak dodnes, aby nikdo nebyl sám. Z rodičů se stali spíš přátelé a vyjdou si vstříct.*“ Stejně tak byl rozvod vysvobozením i pro *Klárku 26/14*, jejíž rodiče se často hádali před ní a jejím bratrem: „...*rozvod jsem nenesla až tak těžce, jako ty jejich hádky. Ten rozvod byl pro mě asi spíš takový vysvobození.*“ A stejný názor zastávala opět i *Lucie, 24/12*: „*Rodiče se hádali před náma a dost hlasitě, bez ohledu na to, jestli je slyšíme nebo ne.*“ Proto i ona vnímala oznámení o rozvodu spíše ku prospěchu rodinné atmosféry: „*Jednoho krásného dne za mnou prostě přišli a řekli, že se právě rozvedli. A oba dva se usmívali a zeptali se, co já na to... Já jsem odpověděla, že to tak asi bude nejlepší, že se to už nedalo vydržet, a jestli jsou oba šťastnější, tak proč ne...*“

Rovina informovanosti

Pro dítě je dále důležité, aby bylo informováno a vědělo, co se děje (v mezích úměrných jeho věku), aby se předešlo tomu, že bude pociťovat nejistotu, úzkost, případně aby se nevinilo z toho, že za napjatou rodinnou situaci a odchod rodiče může ono samo. Na jedné straně proto stojí snaha rodičů ochránit dítě od manželských problémů, na druhé však potřeba dítěte artikulovat problém, aby se neobviňovalo z něčeho, co není jeho vina.

Děti jsou velmi citlivé a vnímavé, ale taková životní krize, jakou představuje rozvod jejich rodičů, je pro ně pouze abstraktním pojmem. Je proto logické, že se děti nebudou rodičů ptát, jestli se něco děje, protože ani neví, na co by se vlastně měly ptát. A právě to je důvod, proč mají být rodiče podle Matějčka a Dytrycha⁸² v tomto ohledu iniciativní, a nečekat, až projeví zájem samo dítě. Podle následujících výpovědí informátorů je očividné, že děti, které o rozvodu nevěděly (měly-li z toho s ohledem na svůj věk rozum) a byly postaveny před hotovou věc, celý proces snášely hůře než ty děti, které tušily, co se doma děje, a se kterými si rodiče promluvili.

Informování

Artikulací problému mezi manželi-rodiči se dá u dítěte předejít šoku z náhlého odstěhování se rodiče, což potvrzuje například informátorka *Natalie 23/15*, se kterou si rodiče o rozhodnutí rozvést se, promluvili: „*Ano, promluvili. A na rozhodnutí o rozvodu jsem už tou dobou byla připravená.*“ Nebo *Marie 27/15*: „*...matně si vzpomínám, že si nás s bráchou zavolali a oznámili nám to, a pak jsme se měli rozhodnout, kdo ke komu půjde.*“ Zároveň k této otázce ještě uvedla: „*Nevyčetala jsem to každopádně ani jednomu. Nesli jsme to s bratrem v pohodě. Rodiče se rozvedli v dobrém a já otce viděla, kdy jsem chtěla.*“

Neinformování

Jak bylo naznačeno již v teoretické části předkládané bakalářské práce, představuje rozvod pro dítě stresující zkušenost, která může mít dalekosáhlé důsledky způsobené neshodami mezi rodiči a následným odchodem jednoho z nich. Z výpovědí informátorů

⁸² MATĚJČEK, Zdeněk; DYTRYCH, Zdeněk. *Krizové situace v rodině očima dítěte*, Praha: Grada Publishing, 2002.

z mého výzkumného vzorku vyplývá, že je pro dítě (s ohledem na věk) náročné pochopit rozvodovou situaci v případě, kdy netušilo, že hrozí rozchod rodičů. Zároveň hrozí u takto neinformovaného dítěte, že pokud mu ze života nečekaně zmizí jeden z rodičů, může to vést k problémům ve škole, k problémům s nízkým sebehodnocením, a tedy nízkou sebedůvěrou, i s fyzickými problémy.

Tuto situaci zažila například *Bětko 25/14*, která neshody rodičů nevnímala natolik zásadně, aby rozvod chápala jako vysvobození z nepřátelské atmosféry, a z toho důvodu se s ním vyrovnávala diametrálně odlišně než výše uvedení, kteří byli informováni.

I když se rodiče Bětky často hádali a snažili se konflikt řešit mimo dosah svých dětí, jak uvádí informátorka: *„Rodiče na sebe řvali vedle v místnosti, nikdy ne před náma, ale my to logicky slyšeli, že jo.“*, stejně pro ni znamenalo oznámení o rozvodu, o kterém předem vůbec nepřemýšlela, ohromnou ránu, jelikož si s ní rodiče o této možnosti předem nepromluvili: *„Rozvedli se a nám to neřekli! Bráchovi bylo 15, takže to poznal a pochopil a mámy se prej zeptal a ta mu to řekla, ale mě to neřekli celou dobu a pak si nás prostě jednou zavolali ke stolu v kuchyni (na to nikdy nezapomenu) a řekli nám to. Teda mě, ale já tehdy ještě myslela, že nám. Strašně jsem brečela, zhroutil se mi tehdy svět.“* Následky této negativní zkušenosti popsala stejná informátorka následovně: *„začala jsem mít hrozný bolesti břicha a psychologka přišla na to, že to je nervový, takže jsem chodila, myslim tak rok. Taky se mě snažili odnaučit kousat si nehty, ale to se nepovedlo dodneška. Jako na mě obecně rozvod zanechal hrozný následky, jsem rak a to je znamení, pro který je rodina nejdůležitější na světě, a tak se mi tehdy zhroutil svět a následky pociťuju do dneška a to i ve vlastním vztahu a obecně na mym sebevědomí a tak.“* V případě *Markéty, 24/7* měla po rozvodu rodičů problém její mladší sestra, které byly v době rozvodu jejich rodičů čtyři roky, a která musela navštěvovat psychologickou poradnu: *„Já psychologickou poradnu navštívila jen jednou, ale sestra měla problémy ve škole, takže do poradny chodila pravidelně.“*; a pocity zmatenosti popisuje také respondentka *Klára 26/14*: *„Ty pocity jsem měla hrozně zmatený, ale pomohlo mi docházet do rodinné poradny k psychologce, ta mi fakt moc pomohla, docházela jsem k ní potom ještě 2 roky po rozvodu.“*

Pocit zrady z rozvodu rodičů popsala informátorka *Jana 31/15*, kterou rodiče postavili „před hotovou věc“. Na otázku, jestli si s ní rodiče promluvili o úmyslu se rozvést, odpověděla: *„Neřekla bych, že jsme si o tom přímo promluvili. Spíš mi to oznámili a já jen poslouchala. V té době mi už bylo patnáct, byla jsem v pubertě a brala jsem to jako obrovskou*

zradu.“ Pocity zmatení a sebeobviňování jako důsledek neinformovanosti popsala Hana, 21/6, která odpovídala na stejnou otázku: „*Nepromluvili. Prostě jsme se jednoho dne odstěhovali k babičce a dědovi. Táta mi hrozně chyběl a nechápala jsem, proč už s ním nežijeme. Nevěděla jsem, jestli jsem něco neudělala já nebo brácha. A nebo táta. Ale myslela jsem, že je to jenom na nějakou dobu, a že se za ním brzy vrátíme zpátky.*“

Rovina reflexe problémů po rozvodu

Rodiče, pro které je rozvod náročným životním obdobím, mají sami starosti se sebou a často si nechtějí připustit, že by za případné nestandardní chování svých dětí byli zodpovědní oni. Jestli navíc pokračuje konflikt mezi rodiči i po rozvodu, nutně se to přitom opět projeví na dalším chování a postojích jejich dítěte. V tom shledávám další problematickou rovinu rozvodu rodičů ve vztahu k jejich dětem.

Pomlouvání se

Přetrvávající konflikt mezi manželi i po ukončení manželského svazku může značit například popouzení⁸³ dítěte proti bývalému manželovi/manželce. Je důležité, aby si dvojice uvědomila, že ukončením manželství nedošlo k ukončení rodičovství. To je celoživotním statutem, kterého se nelze zříci a je potřeba dodržovat jeho zásady i po rozvodu. A to i přes to, že se dvojice rozejde „ve zlém“, s pocitem vzájemné nenávisti. Pokud si rodiče své trvající povinnosti a zodpovědnost vůči dítěti přestanou uvědomovat, hrozí, že se dítě takových rodičů „stane nástrojem pomsty“, kterému může rodič „napovídat nepravdy nebo jen částečné pravdy, a to v takových situacích a s takovým citovým přízvukem, že to v dítěti vzbudí strach z toho druhého, nebo odpor k němu.“⁸⁴

V mém výzkumném vzorku byly děti svěřeny z 87,5% do péče matky (celkem 14 informátorů; 1 respondentka zůstala v péči otce, 1 v péči prarodiče), a i když se problém pomlouvání a programování dětí proti druhému rodiči týká podle Matějčka a Dytrycha⁸⁵ z velké většiny právě matek, zde měla velmi negativní zkušenost s pomluvou informátorka *Markéta, 24/7* ze strany otce (a jeho matky, tedy své babičky) proti matce. Ten svou ženu před dcerami soustavně pomlouval a zakazoval jim styk až do té míry, že pro mladší sestru

⁸³ Záměrná činnost v neprospěch bývalého manželského partnera.

⁸⁴ MATĚJČEK, Zdeněk; DYTRYCH, Zdeněk. *Přestali jste býti manželi, ale zůstáváte rodiči*, Jinočany: H&H, 1992, s. 8.

⁸⁵ Tamtéž.

informátorky byla matka skoro cizí osobou, které se bála: „...otec byl v tomhle směru (pomlouvání) velmi aktivní. Nepřál si, abych se já nebo ani ségra s matkou vidaly a pořád se to řešilo v rodině s babičkou (matkou otce). Máma se musela odstěhovat pryč z bytu a skoro jsme jí neviděly. Moje mladší sestra se mámy dokonce bála... i když neměla žádný důvod. Ale byly jí ty čtyři roky a mámu skoro neviděla, tak pro ní byla skoro cizí člověk vlastně.“ Jelikož byla v tomto případě iniciátorkou rozvodu matka, otec jí na základě křivdy kladl rozvod za vinu a dcerám se z toho důvodu snažil namluvit, že jejich matka od nich odešla z toho důvodu, že je neměla ráda: „O mámě nemluvil zrovna hezky, kladl jí rozvod za vinu a snažil se v nás vyvolat pocit, že ona nás nechce a nemá nás ráda.“

V ostatních případech měli informátoři z mého výzkumného vzorku zkušenost s pomluvou otce ze strany matky, případně obou rodičů navzájem. Někteří informátoři vnímali pomluvy jako běžnou součást rozvodu, jako v případě *Lucie 24/12*: „Naši se samozřejmě navzájem pomlouvali, to je asi normální, podle mě.“ Víceméně jako standardní vnímají praxi s pomluvami i *Bětko, 25/14* a *Táňa, 23/5*: „Jasný, dělali to vždycky a dělaj' to dodneška. Ale oba furt opakujou, jak chtěj' pro toho druhýho to nejlepší a nechtěj' pomlouvat a tak. Klasika...“ *Bětko, 25/14*

„Když se rozváděli, tak asi ne. Ale když jsem byla starší, tak se nemohli vystát a samozřejmě se pomlouvali navzájem, no.“ *Táňa, 23/5*

Informátorka *Natálie, 23/15* promítá do pochopení matky pomlouvající otce svou averzi vůči němu – iniciátorovi rozvodu: „Ano, matka otce docela dost pomlouvala. Ale to jí nezazlívám, podle mě na to měla právo.“

Kupování si dítěte

Vedle pomlouvání se rodičů navzájem je dalším indikátorem přetrvávajícího manželského konfliktu „kupování“ si dětí. Rodič, který nemá dítě ve své výhradní péči, ale má o něj nadále zájem, může nabýt dojmu, že svému dítěti vynahradí svou nepřítomnost materiálně, čímž však „zaměňuje uspokojování citových potřeb za uspokojování potřeb materiálních.“ Je ale přitom dokázáno, že dítě svůj citový vztah k rodiči staví na „pocitu bezpečí a jistoty,⁸⁶ což pro něho nepředstavují materiální dary (které se brzy omrzí), ale vlastnosti, které mu imponují (jako je spolehlivost, věrnost, statečnost). Na základě takových vlastností si dítě rodiče může vážit. Pokud však bude podpláceno, bude to vnímat jednak jako

⁸⁶ MATĚJČEK, Zdeněk; DYTRYCH, Zdeněk. *Přestali jste býti manželi, ale zůstáváte rodiči*, Jinočany: H&H, 1992, s. 10.

slabost rodiče, ke kterému nebude vzhlízet, a jednak může navíc začít využívat jeho „velkorysosti“ a často může docházet k vydírání takového rodiče.

Důležité je dodat, že toto se v praxi praktikuje mnohem méně, než je v obecném povědomí. I přesto se však v mém výzkumném vzorku dva případy objevily u *Anduly, 25/7* a *Bětky, 25/14*, které odpovídaly na otázku, jestli se je snažil jeden z rodičů „kupovat“ a získat na svou stranu následovně:

„No táta se na začátku chvilku snažil dělat hodnýho tátu, kupoval mi všechno, co jsem chtěla.“ Andula, 25/7

„...kupoval si mě (otec) nejrůznějšíma hračkama, dárkama, „mcdonaldem“ a tak dál a to se mi líbilo.“ Bětka, 25/14

Zvládnutí role rodičů po rozvodu

Zvládnou-li rodiče porozvodovou situaci bez špinavých taktik tak, aby bylo dítěti umožněno i nadále pokládat oba své rodiče za „hodnotné“ lidi, vyjadřují-li se o sobě rodiče dobře, s respektem, a dávají-li dítěti najevo, že i přes jejich konflikt zůstává pro ně ono stejně důležité, jako doposud, může se tím předejít dalekosáhlým následkům s pocitem nízkého sebehodnocení, sebevědomí dítěte a jeho pocitu velké úzkosti, stejně jako fyzickým problémům.⁸⁷

Nestačí tedy druhého rodiče pouze nepomlouvat, ale je důležité vyjadřovat se o něm kladně a s respektem, aby o něm mělo dítě dobré mínění. I od toho se totiž odvíjí utváření identity dítěte a celého dalšího vývoje jeho osobnosti a zároveň mu to umožní se s celým rozvodem vyrovnat mnohem lépe, jak dokládá například informátorka *Júlie, 26/14*, která retrospektivně velmi oceňuje „důstojnost“ porozvodové situace jejich rodičů. Na otázku, zda-li se jí jeden z rodičů pokusil získat na svou stranu, odpověděla následovně: *„Ježiši, to ne, v tomhle jsem ráda, že zůstali důstojný oba dva. Jsou to slušný lidi, který se navzájem respektují, tolerují a myslím že i můžu říct, že se mají rádi, ale každé je jiné, každé od manželství čekal něco jinýho. Byli pomalu až profesionální. Když nám řekli, že se budou rozvádět, neřekli, kdo to chce, ale že se dohodli, a že se mají i dál rádi, ale že jim bude líp každému zvlášť a že to není chyba ani jednoho z nich, že se tak prostě spolu dohodli. Což se mi teď zpětně líbí a oceňuju, že to udělali takhle.“*

⁸⁷ MATĚJČEK, Zdeněk; DYTRYCH, Zdeněk. *Přestali jste býti manželi, ale zůstáváte rodiči*, Jinočany: H&H, 1992.

S pomluvami neměly zkušenost ani Marie, 27/15 nebo Karolína, 25/12, které na stejnou otázku odpověděly následovně:

„Rozešli se v dobrém, takže nic takového našťestí neprobíhalo.“ Marie, 27/15

„Tohle se u nás nikdy nekonalo“ Karolína, 25/12

Rovina finanční

Náročnou porozvodovou situaci reflektují informátoři i z důvodu finanční otázky, kterou silně vnímala například informátorka Natálie 23/15, pro kterou rozvod znamenal *„Krach rodiny, horší zázemí a špatný finanční stav rodiny. S touhle situací bylo nutný se sžít a pomohl mi s tím hlavně přítel. Dokud se vás to totiž opravdu netýká, nedojdou vám vůbec ty důsledky rozvodu pro rodinu. I teda z toho praktickýho a finančního hlediska.“* S finančním dopadem na rodinu po rozvodu měla osobní zkušenost také Lucie, 24/12. Ta odpovídala na otázku, co pro ní rozvod znamenal a jak se sžila s porozvodovou situací: *„...pozdějš jsme se museli přestěhovat kvůli penězům, kvůli vysokému nájmu, k mamčínýmu příteli...“*

V mém výzkumném vzorku se dokonce objevil jeden informátor, jehož otec neplatil alimenty a musely se kvůli tomu vést dlouhé soudní spory, na základě kterých došlo k ochladnutí vzájemných vztahů, přetrvávajícím dodnes: *„Porozvodová situace byla výrazně složitější, protože s odchodem otce se naše domácnost octla ve složité finanční situaci. Otec dál projevoval jenom malý zájem. Vidali jsme se jen pár dní do roka, a to i přes vstřícný postoj ze strany matky. O výživné se musely vést dlouhé právní spory. To vedlo v období dospívání k ochladnutí vztahů mezi námi, který do určitý míry přetrvává dodneška.“* Marek, 28/4

Rovina chybějícího vzoru v rodině

Zajímavou shledávám reflexi Matěje 25/3, který vnímá částečně negativně porozvodové uspořádání ve smyslu chybějícího mužského vzoru, jelikož byl po rozvodu ve výhradní péči matky: *„Vyrůstal jsem v prostředí, kde chyběl vliv mužskýho faktoru, to je určitě v mnoha věcech negativní.“* Zároveň však stejný informátor hodnotí tuto situaci jako pozitivní v tom smyslu, že na základě výchovy pouze matkou má lepší sociální myšlení a je více přizpůsobivý: *„Na druhou stranu mám pocit, že se umím přizpůsobit hodně lidem i*

situacím, a mám sociální myšlení docela na úrovni, nejsem si jistej, jestli bych to tak měl, kdybych vyrůstal v průměrný domácnosti, která je úplná.“

Rovina porozvodového uspořádání

Jelikož je rodina pro dítě první institucí, respektive jeho rodiče jsou první lidé, se kterými přijde po svém narození do styku a jako první jej socializují, představují tím bazální dvojici, která tvoří základ jeho existence.

Porozvodové uspořádání dohodou

Pokud musí dojít k odloučení rodičů, je z hlediska duševního zdraví a zmírnění negativního dopadu pro dítě celkově nejlepší cestou co nejvolnější navázání na rodinné uspořádání takové, jaké bylo před rozvodem, a to nejlépe dohodou rodičů, bez potřeby mediace třetí stranou. Pokud jsou rodiče schopni se konstruktivně domluvit na péči o dítě, s kým bude trávit víkendy a prázdniny, a jsou-li si navzájem schopni vyjít vstříc i operativně, je to nejlepší řešení. Dítě je díky tomu ušetřeno rozhodování soudů o tom, s kým bude trávit kolik vymezeného času a zároveň tím neztratí rodičovský vzor. K tématu, jestli měl možnost si vybrat, s kým po rozvodu zůstane, a vyhovovalo-li mu porozvodové uspořádání se vyjádřil informátor *Max 25/8* následovně: „*Všechno šlo mimo nás a všechno si vyřešili spolu, my jsme u soudu nebyli. A až potom nám řekli, že teď zůstaneme s mamkou a táta že bude pryč... Víkendy jsme trávili po domluvě s tatškou, plus potom jeden den v týdnu. Neměli jsme pevná pravidla. Všechno záleželo na domluvě.“*

Ve střídavé péči obou rodičů, založené na volné domluvě žila po rozvodu i *Karolína 25/12*: „*Já i sestra jsme byly ve střídavé péči obou rodičů. Nikdy nám ani jeden z nich nebránil ve vidání toho druhýho. Stejně tak to bylo o svátcích nebo dovolený. Osobně jsem za celý průběh rozvodu fakt vděčná. Největším pozitivem bylo obnovení komunikace mezi rodičema, museli se dohodnout, u kterýho z nich kdy budem a uspořádat náš volný čas. Táta se rozhodnul zůstat taky v Praze, takže nás přejíždění ničím nelimitovalo. Ani nevím, co bylo negativní.“*

Znemožnění styku s druhým rodičem

V opačném případě, kdy se rodiče rozvedou a jeden neumožní dítěti styk s druhým rodičem, případně nestojí-li jeden z rodičů o udržování kontaktu s dítětem, může mít toto odloučení za následek frustraci, zmatení dítěte, které se z odchodu otce/matky může obviňovat. Pocity stesku po odchodu otce - alkoholika, který o ní dále nejevila zájem, popisuje například *Andula 25/7*: „*Chvilku se mi po tátovi stýskalo, ale pak jsem to zvládala dobře, nikdy jsem z toho neměla trauma nebo deprese nebo tak něco. Myslím, že jak jsem říkala, že jsou malé děti vnímavé, citlivé, tak jsou i poměrně tvárné. Po nějaké době jsem si zvykla, že už s náma táta nebydlí a tolik se mi už nestýskalo.*“ K tomuto ještě dodává, že to, že zůstala ve výhradní péči matky, jí vyhovovalo: „*Já bych si ani nedovedla představit s tátou žít, nejevila po rozvodu o mě ani zájem. A dodnes jsem ho neviděla.*“

Zároveň se v mém výzkumném vzorku objevil i případ, kdy o dítě přestali jevit zájem oba rodiče: „*Po rozvodu jsem skončila u babičky. Máma se o mě nezajímala a táta... No myslím, že byl mimo a neměl odvahu se o mě starat.*“ *Táňa, 23/5*

Rovina nového partnera rodiče

Tato rovina se ukázala být během vedených rozhovorů velice individuální. Případů, jakým způsobem přijme dítě do rodiny nového rodiče, je široká škála odvíjející se od věku dítěte, jeho osobnosti, průběhu a důvodu rozvodu, ale záleží i na přístupu biologických rodičů a rodičů „náhradních“. Zároveň se může vztah s novým partnerem rodiče měnit a vyvíjet k lepšímu případně horšímu s postupem let.

V mém výzkumném vzorku se objevily případy, kdy dítě žárlilo na nového partnera, jako v případě *Anduly 25/7*: „*Máma si našla nového partnera. Nesla jsem to strašně špatně, hodně jsem žárlila a dělala scény. Až v pubertě jsem se uklidnila, začalo mi to být jedno. Dnes máme s partnerem mámy dobrý vztah.*“ A pocit žárlivosti ve vztahu k nové partnerce otce, který jí upřednostňoval před dcerou, se zmínila také *Táňa 23/5*: „*Otec má stálou partnerku, teď tedy už manželku a je tedy pravda, že s ní jsem bojovala. Táta jí upřednostňoval – já byla jen to dítě, ještě tedy ani si asi nebyl jistej, jestli jeho, a macecha měla vždycky pravdu. Až po narození mé dcery se ty vztahy urovnaly a z macechy je výborná babička (úsměv).*“

V případě *Bětky 25/14* naopak nastal obrat k horšímu. Zpočátku měla s přítelem matky (později novým manželem) velmi dobrý vztah, který se však zhoršil natolik, že z důvodu toho, aby se její matka s tímto manželem kvůli ní nerozvedla, altruisticky se raději ve dvaceti letech odstěhovala: „*od mých 8 do 12 let u nás bydleli 3 partneři mámy a toho čtvrtýho si vzala a já ho na začátku milovala a po roce ho začala nenávidět a nerozuměli jsme si až tak, že jsem šla do střídavý péče, tak od 15 let asi tak. A pak jsem ve 20 odešla bydlet sama, hlavně z toho důvodu, že jsem nechtěla aby máma kvůli mě zůstala zase sama... Aby se jako nerozvedla s tímhle stejně jako se rozešla s těma předtím kvůli mě. Dneska spolu máme dobrej vztah...*“

Zároveň se u informátorů často objevovaly i velmi pozitivní názory na nového partnera, jako například u *Marie 27/15*: „*Tohle k životu patří. S novými partnery jsem vycházela naprosto v pohodě.*“ Nebo *Karolíny 25/12*: „*Dost dobře si uvědomuju, jaké máme štěstí, protože nemám žádný problém ani s jedním z nich. Od začátku jsme spolu vycházeli bez větších problémů.*“ A *Júlie 26/14*: „*...oba rodiče si našli partnera a všichni se tolerujeme a respektujeme, a vztahy spolu máme dobrý.*“

Objevil se jeden případ, kdy krátce po rozvodu zemřel otec informátorky, který měl jí a její sestru ve výhradní péči. Následně přešly obě do péče matky a jejího přítele, kterého postupně přijaly jako svého otce díky jeho nenásilnému přístupu (nikdy prý například netrval na oslovování „tati“), přitom se ale k dětem choval vždy jako k vlastním.

Rovina názoru na manželství a rozvod

Z rozhovorů, které jsem v rámci svého výzkumu vedla, byl patrný „dobový“ postoj k manželství a rozvodům. Jak bylo nastíněno v teoretické části, dnešní mladí lidé mají odlišné životní priority a preference než například generace jejich rodičů: oddalují závazky a usedlý život v manželství s odvoláváním se na vysoké statistické údaje rozvodovosti, na snadnost rozvodu a na to, že si „svou lásku nemusí zpečetovat papírem“. Dnešní mladí si tedy uvědomují pomíjivost lásky, a i když se svatbou většina počítá, vstup do manželství oddaluje.

Vedle dobového postoje zároveň z výpovědí informátorů vyplývá, že ve všech zanechal rozvod rodičů ve větší či menší míře nějaké následky a všichni retrospektivně vnímají, že je tato negativní zkušenost ovlivnila v názoru na rozvod. Záleží přitom na tom, jak

probíhal rodičovský konflikt a následný rozvod a porozvodové uspořádání, jelikož všechny tyto aspekty podmiňují spíše pozitivní, respektive spíše negativní názor na instituci manželství a možnost rozvodu, což potvrzuje svým výrokem například *Lucie 24/12*, která si z vlastní zkušenosti uvědomuje, že je rozvod občas „*prostě asi to nejlepší řešení pro celou rodinu, když to prostě nefunguje...*“ V jejím případě došlo po rozvodu ke zlepšení vztahů mezi rodiči, mnohem lépe spolu vycházeli a „*stali se z nich spíš přátelé a vyjdou si vstříct*“. Z toho důvodu se k rozvodům staví pozitivně, i když si zároveň uvědomuje, že kdyby byl průběh rozvodu a funkčnost porozvodového uspořádání jiné, tak má „*asi těžko takový názor*“. Obdobně hodnotí rozvod také informátorka *Karolína, 25/12*, která měla s porozvodovou situací stejnou kladnou zkušenost: „*Samozřejmě by se lidé měli rozhodnout pro svatbu po důkladném promyšlení a ne se do svatby vrhat jen tak, ale v okamžiku, kdy si v partnerství nerozumí, je rozvod pro rodinu lepším řešením, než nespokojený život podle mě.*“ Proti rozvodům se nestavěla ani informátorka *Andula 25/7*, která na možnosti rozvést se „*nevidí nic špatného*“. Naopak dodává, že nechápe, „*proč je manželství tak přeceňované, nebo proč jsou rozvody tak odsuzované. Není nic špatného na tom, když to manželství nefunguje, tak ho ukončit.*“

Spíše negativně se k rozvodům stavěl například *Matěj, 25/3*, který po rozvodu vyrůstal pouze s matkou a s otcem téměř neudržoval vztah. I přes to, že rozvod svých rodičů retrospektivně nevnímá negativně, pro rozvod by se rozhodl „*opravdu v krajní situaci*“ a nemělo by k němu docházet „*z rozmaru jednoho z partnerů*“.

Pokud však rozvod provázelo zneprátení rodičů, pomlouvání se navzájem, pohánění dítěte jednoho proti druhému, nebo pokud si rodiče našli „*nevyhovující*“ partnery, mají v dospělosti tyto děti k rozvodům spíše negativní postoj. Nechtějí opakovat chyby svých rodičů a vystavit případně této negativní zkušenosti své vlastní děti.

Názory informátorů se rozcházejí v momentě, uvažovali-li o rozvodu za situace, kdy by oni sami už byli rodiči. Někteří rozvody v případě rodiny s dítětem zavrhovali s argumentací, aby si jejich děti nemusely projít tím samým, jako oni, jako v případě *Klárky, 26/14*, jediné vdané informátorky mého výzkumného vzorku, která se k rozvodům staví obecně záporně: „*Nechci si tím projít ani já, tak ani tomu nechci vystavit moje děti.*“ Velmi podobný postoj zaujímá i *Táňa, 23/5*, která zároveň jako jediná z mého výzkumného vzorku má dítě: „*Pokud to jenom trochu půjde, nechci rozvod! A kdyby to bylo nevyhnutelný, určitě budu s partnerem komunikovat a snažit se, aby malá netrpěla.*“

Objevil se i postoj, kdy informátorka *Natálie*, 23/15, pro kterou rozvod rodičů představoval velký šok, by si tím nerada prošla s vlastním manželstvím, ale zároveň si uvědomuje, že v případě, že by se manželský konflikt měl dotýkat jejich dětí, určitě je rozvod lepším řešením, než umělé udržování manželství: *„Byla bych nerada, kdyby můj vztah dospěl k rozvodu, ale pokud by to mělo ubližovat mým dětem, souhlasím s ním.“*

Na druhou stranu se objevovaly názory, že i v případě rodiny s dětmi je rozvod kladným řešením, jelikož děti stejně vycítí, že v rodině není něco v pořádku. Proto je lepší se rozvést, než přenášet negativní atmosféru manželského konfliktu na děti: *„Pokud spolu manželé už nemohou vydržet, ať už z jakéhokoliv důvodu, je podle mě určitě lepší, aby se rozvedli, než aby se doma neustále hádali a přenášeli negativní atmosféru i na dítě.“* *Jana* 31/15 Velmi podobný názor zastává i *Markéta* 24/7: *„Obecně mám pocit, že pokud si dva lidi už prostě nerozumí nebo se nemají rádi, je lepší takový vztah raději ukončit a nesnažit se udržovat ho kvůli dětem. Podle mě stejně děti poznají, že něco nefunguje.“*

Rovina navazování partnerských vztahů

Pozitivním shledávám zjištění, že kromě jedné informátorky nikdo z mého výzkumného vzorku nepocituje, že by na něj měl rozvod jeho rodičů vyloženě negativní následky v partnerském soužití. Například *Marie* 27/15 odpověděla na otázku, jestli jí rozvod rodičů nějakým způsobem ovlivnil v přístupu k partnerovi, následovně: *„Asi neovlivnil... Ne, myslím, že ne.“* A stejně tak nereflektuje následek rozvodu rodičů ani *Karolína* 25/12: *„Nevím, nad tím jsem nikdy nepřemýšlela. Takže asi snad ne?“*

Informátor *Matěj*, 25/3 dokonce pocituje spíše pozitivní ovlivnění rozvodu, jelikož byl vychováván pouze matkou, a umí proto být více empatický a přizpůsobivý i směrem k partnerce: *„umím se přizpůsobit a taky si myslím, že jsem schopnej rozlišit věci na ty malicherný a důležitý.“*

Jediným reflektovaným a opakujícím se „dopadem“ směrem k partnerskému soužití je větší rozvážnost a opatrnost při výběru partnera, případně snaha vyvarovat se chyb rodičů a problém s udržením vztahu. Například informátorka *Markéta*, 24/7, jejíž otec se nechoval k matce dobře, ponižoval ji, nevážil si jí, byl na ní hrubý a *„zastával ten staromódní názor, že*

žena patří do kuchyně a k dětem“ ve svém vztahu apeluje na to, že nechce v žádném případě mít vztah rozdělený na mužskou a ženskou roli v domácnosti a zároveň je opatrná ohledně vstupu do manželství: „Já jsem teď s partnerem sedm let a svatbu stále neplánuju, i když vím, že se na něj můžu 100% spolehnout, a že by byl skvělý manžel. Rozchody jsou složité i bez papírování a obíhání úřadů... Nerada bych opakovala matčinu chybu... Ona si ho (otce) vzala krátce po seznámení v takový tý prvotní zamilovanosti, pak se s ním trápila 10 let a po rozvodu o nás málem přišla.“

Neopakovat chyby svých rodičů se snaží i *Natálie, 23/15*: „Snažím se vyvarovat se chybám, které dělali moji rodiče a nebrat partnerský vztah jako samozřejmost.“ Nebo *Marek 28/4*: „Občas se nachytám, že se do přístupu k partnerovi promítá výchova pouze jedním z rodičů. Podvědomě se snažím napravit chyby svého otce a situace řeším, jak by si asi přála matka.“

Aspekt větší opatrnosti ve výběru partnera zmiňuje například *Andula, 25/7*, která svou obezřetnost spojuje s otcovými sklony k alkoholismu: „Jsem opatrnější, dávám si na kluky větší pozor, možná se mám i trochu víc na pozoru. A hlavně to tedy v souvislosti s tím pítí no.“ Informátorka *Hana 21/6* také reflektuje větší opatrnost při výběru partnera, jelikož nesla velmi těžko odchod otce od rodiny: „Určitě jsem obezřetnější. Měla jsem velký problém si partnera najít.“

Pouze informátorka *Bětko, 25/14* pocítuje vyloženě negativní projekci rozvodu rodičů do partnerského soužití: „Neumím fungovat normálně ve vztahu, jsem vztahovačná, útočná, furt se bráním, zároveň mám strach z vážnějšího vztahu, takže z nich pořád utíkám. A pořád zpochybňuju, jestli mi to s partnerem vydrží.“

Rovina averze vůči iniciátorovi rozvodu

U jedné informátorky se na základě silné averze vůči otci (způsobené jeho nevěrou v manželství) projeví silné generalizující názory vůči mužům se sklony k feministickým postojům. Jelikož se jedná o výjimku z mého výzkumného vzorku, zvolila jsem její kategorizaci do samostatné roviny.

Na položenou otázku, jestli se jí osobně nějakým způsobem dotklo rozvodové řízení, odpověděla: „Jo, asi v tom směru, že narůstala moje averze vůči otcovi.... Díky němu jsem

mému příteli před půl rokem řekla na otázku „Vezmeš si mě, lásko?“ „Nezlob se...Miluju tě, ale...promiň.“ Karol 24/15

V jejím případě byla sice iniciátorkou rozvodu matka, která však žádost podala na základě zjištěné manželovy nevěry: *„Tak iniciativa přišla ze strany mámy. A rozhodně jí nic nevyčítám, jsem za to do dneška ráda. Naopak nechápu, že mu dala další šanci po tom, co si přečetla ty esemesky. Ono to vlastně bylo tak, že mu to potom nějak odpustila po nějaký době, a on si prostě užíval dál a jí lhal do očí... pochopíte to? Prostě manželce s velkým M, která se o něj stará, miluje ho a udělala by pro něj první poslední... a má s ní 3 děti?! Pardon, ale pak se divte, že existují feministky...“ Karol 24/15* Informátorka, které bylo v době rozvodu patnáct let, vypověděla, že se matka na základě tohoto zjištění psychicky zhroutila a informátorka jí byla oporou po celou dobu rozvodu i po něm. S otcem zcela zpřetrhala vazby.

Na základě otcovy nevěry ztratila Karol důvěru ve stálost partnerských vztahů, což dokládá i její názor na instituci manželství: *„Děje se to (nevěra) den co den, nechápu, proč se lidi třeba ještě pořád berou a před rodinama a před Bohem si slibují, jak spolu budou navždycky, v dobrým i ve zlým... jak to můžou vědět, když si to slibují v době, kdy maj za sebou tak čtvrtinu života?!“ a zároveň její postoj k rozvodům: „Rozvodům naprosto rozumím, protože je k nim nespočet důvodů. Nevěra je samozřejmě ,best of Nerozumím spíš sňatkům. Přece když někoho miluju, nepotřebuju k tomu papír, ne? Já svýho přítele taky miluju, fakt moc! Je to zvláštní, ale jemu fakt věřím, že by mě nikdy nepodvedl! Ale prostě se necejtím na to si ho vzít, no...“*

Ráda bych však zdůraznila, že se jedná o jednu informátorku z mého výzkumného vzorku. U všech ostatních byla zaznamenána pouze větší opatrnost při výběru partnera, ale bez širší rezignace jako v tomto „extrémním“ případě.

8. ZÁVĚR

Cílem mé bakalářské práce bylo na skupině vybraných informátorů zjistit, jak retrospektivně reflektují rozvod svých rodičů, který proběhl v době, kdy byli oni sami malými dětmi. Rozvod není pro nikoho ze zúčastněných příjemnou životní událostí, do jaké míry však bude pro dítě rozvedených rodičů skutečnou negativní zkušeností, kterou si v sobě ponese po celý život i do partnerského soužití, je otázkou velmi individuální. Záleží hlavně na celém průběhu rozvodu, proběhl-li smírně nebo naopak nepřátelsky, jestli se rodiče před samotným rozvodem pravidelně hádali, jestli těchto hádek byly účastny i děti, zda-li se rodiče navzájem pomlouvali před dětmi a v neposlední řadě také velmi záleží na vlastní osobnosti a věku dítěte.

I přes to, že se i v případě mého výzkumného souboru jedná o individuální zkušenost každého, můžeme přece jen nalézt některé společné rysy, které se objevovaly v průběhu analýzy dat z realizovaných rozhovorů se souborem informátorů v rámci mého terénního výzkumu.

- Lze konstatovat, že kromě jedné informátorky se výpovědi ostatních účastníků téměř shodovaly v tom názoru, že rozvod vnímají s odstupem času pozitivně, že se díky němu celkově zlepšily vztahy v rodině a i samotní rodiče spolu byli (nebo s odstupem času jsou) schopni opět normálně komunikovat.
- Tato retrospektivně pozitivně vnímaná zkušenost se odráží také v názorech informátorů na rozvod. Zde se informátoři, pro něž znamenal rozvod ve výsledku zlepšení rodinné atmosféry a vztahů, shodují v názoru, že pokud v manželství pár trpí, nemá cenu se přemáhat a uměle ho nadále udržovat.
- Dalším shodným názorem se ve spojení se zkušeností s rozvodem rodičů a současným partnerským soužitím informátorů ukázala být velká opatrnost při výběru partnera, se kterým se rozhodnou společně žít.
- Zároveň informátoři reflektují realističtější pohled na instituci manželství, která dle názorů informátorů nemusí trvat věčně, jelikož „*nevěří, že na každého člověka někde čeká jen jedna jediná spřízněná duše*“. Zde se však nabízí otázka, do jaké míry se jedná o odkaz rozvodu a jak je tento postoj ovlivněn dobou.

- Častý byl také postoj informátorů, kteří se chtějí vyvarovat chyb svých rodičů, případně předejít výběru takového partnera, který by měl podobnou charakteristiku jako rodič, který zapříčinil rozvod.
- Zároveň byly zaznamenány i rozdílné názory, a sice v momentě, kdy informátoři hodnotili rozvod v případě rodiny s dětmi. Objevil se názor, že v případě, kdy má rodina děti, musí se na ně brát ohled, zachovat jim funkční úplnou rodinu a nevystavovat je negativním zážitkům s rozvodem. Naopak většina informátorů měla za to, že v případě, kdy manželství přestane fungovat, nemá cenu v něm zůstat kvůli dětem, jelikož ty stejně vycítí, že se v rodině něco děje a bude pro ně tedy lepší, když rodiče přistoupí na rozvod. V opačném případě by totiž podle informátorů byly děti frustrovány napjatou domácí atmosférou.

Výsledky předloženého výzkumu ukazují, že naprostá většina informátorů se shodla na tom, že rozvod rodičů nebyla natolik negativní životní zkušenost, která by podstatným způsobem ovlivňovala jejich partnerský život. Dokonce i ti jedinci z mého výzkumného vzorku, kteří byli rozvodem silně zasaženi jako děti (útěky z domova, problémy ve škole), mají na partnerské soužití a manželství velmi realistický pohled. Výsledky mého výzkumu zároveň potvrdily výsledky bakalářské práce na téma Rozvod rodičů a partnerské vztahy dětí, i když tato byla zaměřena na percepci rozvodu rodičů z pohledu adolescentů, nikoliv dětí do patnácti let, jejichž retrospektivní pohled na rozvod rodičů byl sledován v této bakalářské práci.

9. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

ARNETT, Jeffrey. *Emerging Adulthood. The Winding Road from Late Teens through the Twenties*. 2. vyd. Oxford: Oxford University Press, 2014. 217 s. ISBN 978-0199929382

BAKALÁŘ, Eduard a kolektiv autorů. *Rozvodová tematika a moderní psychologie*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2006. 124 s. ISBN 80-246-1089-2

BRADÁČOVÁ, Kateřina. *Rozvod rodičů a partnerské vztahy dětí*. Olomouc, 2014. Bakalářská diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Fakulta filozofická. Katedra psychologie. Vedoucí práce doc. PhDr. Irena Sobotková, CSc.

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2014. *Vývoj obyvatelstva České republiky 2013*. Praha: ČSÚ. Citováno 4. 12. 2014. Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/2014edicniplan.nsf/publ/130069-14-r_2014

DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. 3. vyd. Praha: Karolinum, 2002. 374 s. ISBN 80-246-0139-7

ELLIOTT, Julian; PLACE, Maurice. *Dítě v nesnázích: Prevence, příčiny, terapie*. 1. vyd. Praha: Grada, 2002. 206 s. ISBN 80-247-0182-0182-0

FIALOVÁ, Ludmila [et al]. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. 163 s. ISBN 80-85850-87-7

GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. 1. vyd. Praha: Argo, 1999, 595 s. ISBN 80-7203-124-4

GOODY, Jack. *Proměny rodiny v evropské historii: historicko-antropologická esej*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. 229 s. ISBN 80-7106-396-7

HARTL, Pavel. *Psychologický slovník*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000. 774 s. ISBN 80-7178-303-X

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. 408 s. ISBN 80-7367-040-2

JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*. 2. vyd. Praha: Portál, 2007. 285 s. ISBN 978-80-7367-269-0

MATĚJČEK, Zdeněk; DYTRYCH, Zdeněk. *Krizové situace v rodině očima dítěte*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2002. 128 s. ISBN 80-247-0332-7

MATĚJČEK, Zdeněk; DYTRYCH, Zdeněk. *Přestali jste býti manželi, ale zůstáváte rodiči*. 1. vyd. Jinočany: H&H, 1992. 16 s. ISBN 80-85467-53-4

MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 2. vyd. rozš. a přeprac. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. 144 s. ISBN 80-85850-24-9

MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006. 311 s. ISBN 80-86429-58-X

MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*. 2. vyd., upr. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002. 250 s. ISBN 80-86429-05-9

OAKLEY, Ann. *Pohlaví, gender a společnost*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000. 171 s. ISBN 80-7178-403-6

PLAŇAVA, Ivo. *Spolu každý sám: V manželství a rodině*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. 218 s. ISBN: 80-7106-292-8

REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. 1. vyd. Praha: Grada, 2009. 184 s. ISBN 978-80-247-3006-6

STRAUSS, Anselm; CORBINOVÁ, Juliet. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. 1. vyd. Boskovice: Albert, 1999. 196 s. ISBN 80-85834-60-X

ŠMOLKA, Petr. *Manželská a rodinná trápění*. 1. vyd. Praha: Portál, 2008. 191 s. ISBN 978-80-7368-448-9

WARSHAK, Richard Ades. *Revoluce v porozvodové péči o děti: Otcovský faktor a mystika mateřství*. 1. čes. vyd. Praha: JAN, 1995. 264 s. ISBN 80-855229-16-5

Internetové zdroje

<http://www.asociaceneuplnychrodin.cz> (Citováno 5. 12. 2014.)

<http://www.rozvodmanzelstvi.cz/cz/rozvod-manzelstvi> (Citováno 11. 11. 2014.)

http://obcanskyzakonik.justice.cz/fileadmin/user_upload/informacni_brozury/MS_brozura_rodinne_pravo.pdf (Citováno 1. 12. 2014)